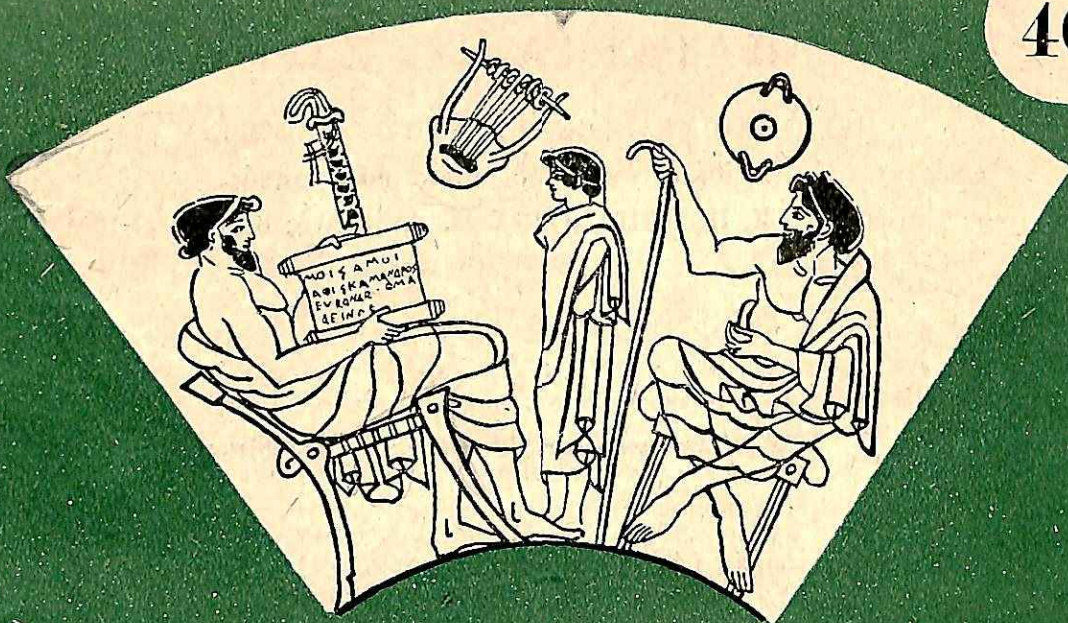

ΠΑΙΔΕΙΑ

ζωή

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1956

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ · Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Οι προσδοκίες και τὸ χρέος μας	Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
Παιδεία και ἀνθρωπιστικά Γράμματα	LOUIS MEVLAN
Νοημοσύνη και ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς	MARIA ΧΟΥΡΛΑΚΗ
Ὑπαρξισμὸς και ἐκπαίδευση	WALTER CERF
Ἡ ἔννοια τῆς Ἱστορίας	Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ
Βιβλιοκρισία	Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, Θ. ΕΥΔΗΣ
Γρηγόριος Παπαμιχαήλ (νεκρολογία)	Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ
Νέα Βιβλία	

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΤΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΛ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Εκδίδεται την 2^η εβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, 'Αρτοτίνης 6. Τηλ. 71-135

Αλληλογραφία και ἐμβάσματα:

Ε. Π. Παπανούτσον, 'Αρτοτίνης 6 — 'Αθήνας

Ετησία συνδρομή (ἀρχίζει την 1^{ην} 'Ιανουαρίου):

Διὰ τὸ ἔτος 1956 δραχ. 75

Τόμοι προηγουμένων ἐτῶν:

1947	ἄδεντος	δραχ.	75	πανόδεντος	δραχ.	95
1948	»	»	75	»	»	95
1949	»	»	75	»	»	95
1950	»	»	75	»	»	95
1951	»	»	75	»	»	95
1952	»	»	75	»	»	95
1953	»	»	75	»	»	95
1954	»	»	60	»	»	80
1955	»	»	75	»	»	95

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

'Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1956 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:

Διευθυντής και ἐκδότης τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανούτσος, Κατοικία: 'Αρτοτίνης 6

Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Ε. Ροῦμπος, Κατοικία: Βασιλικῶν 52

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

ΕΤΟΣ Ε' • ΑΘΗΝΑΙ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1956 • ΤΕΥΧΟΣ 46

ΟΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΕΟΣ ΜΑΣ

Σε λίγες μέρες ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς θὰ ἔχει ἀναδείξει μετὰ τὴν ψήφου τοῦ τῇ νέᾳ Κυβέρνησιν τῆς Χώρας. Οἱ κομματικὲς παρατάξεις ποὺ διεκδικοῦν στὸν ἐκλογικὸ στίβο τὴν προτίμησιν τοῦ, ἔδωκαν ἤδη σὲ διαγγέλματα καὶ λόγους τὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ προγράμματός τους. Μάταια ὅμως θὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς στὶς διακηρύξεις αὐτὲς καὶ κάποιες προγραμματικὲς ἀρχὲς ἀπάνω στὸ ὅζον ἐκπαιδευτικὸ μας πρόβλημα. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνας, παραμικρὸς ἔστω, ὑπαινιγμός. Ἴσως οἱ πολιτικοὶ μας ἄνδρες νὰ εἶναι στὸ κεφάλαιο τοῦτο ἀπόλυτα εἰλικρινεῖς: δὲν θεωροῦν, φαίνεται, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα θέματα τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς ἢ νομίζουν ὅτι μπορεῖ νὰ περιμένει, γιὰ νὰ λυθοῦν πρῶτα τὰ ἄλλα, τὰ πιὸ ἐπιτακτικὰ καὶ ἐπείγοντα — καὶ γιὰ τοῦτο δὲν τὸ θίγουν στὶς προεκλογικὲς ἐπαγγελίες τους...

Ὅμως ὄχι μόνον ὅσοι ἐπαγγελματικὰ ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγάλο πλῆθος ποὺ βλέπει ὅτι τὸ σχολεῖο μας, ἔτσι καθὼς λειτουργεῖ, οὔτε γράμματα μαθαίνει στὰ παιδιά μας, οὔτε πρακτικὰ τὰ ἐξοπλίζει γιὰ τὴν ζωὴ, ξέρομε ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ὀρθοποδίσει αὐτὸς ὁ τόπος, ἂν δὲν ἀναθεωρήσῃ τὶς ἀρχὲς, ἀπάνω στὶς ὁποῖες θεμελιώνεται τὸ ἐκπαιδευτικὸ τοῦ οἰκοδόμημα, καὶ ἂν δὲν ἀποφασίσῃ νὰ βάλῃ, μετὰ μετὰ ριζικὰ καὶ γενναῖα, τὸ σχολεῖο (σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ) στὸ σωστὸ τοῦ δρόμο. Ποῦ εἶναι ἓνας: νὰ δίνει καὶ κάθε χρόνον στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία νέους ἀνθρώπους ἠθικὰ αὐτὺς ἀρκετοὺς, στὸ νοῦ φωτισμένους, μετὰ συνείδησιν τῶν εὐθυνῶν τους σὰν πολιτῶν — ἀλλὰ καὶ ἱκανοὺς νὰ ζήσουν μετὰ τὶς δυνάμεις τους, ὄχι παρασιτικὰ. Τὰ ἄλλα μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα συναρτῶνται τόσο στενὰ μετὰ τοῦτο, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ λυθοῦν θετικὰ καὶ ὀριστικὰ, ἂν ἡ ἐκπαίδευσίς μας ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὸ περιθώριον τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος.

Γιὰτὶ, ὅπως κατ' ἐπανάληψιν τὸ ἔχομε τονίσει ἀπ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν θέσιν, τὸ ἐκπαιδευτικὸ εἶναι κατὰ κύριον λόγον πρόβλημα οἰκονομικὸ καὶ ἠθικόν. Θέμα δηλαδὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴν οἰκονομικὴ ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας μας καὶ στὴν ἠθικὴ ἀνάπλασιν τῆς κοινωνίας μας, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μας μεταρρύθμισιν δὲν ζητοῦμε ἀπλῶς νὰ ἀλλάξομε τὶς μεθόδους τῆς διδασκαλίας ἢ τοὺς τρόπους ἐπιλογῆς τῶν μορφω-

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΓΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ *Κ. Χ. Χ.*

ΗΜΕΡΟΜ. *20-8-55*

ΑΡΙΘ. *38305*

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, 1956-1

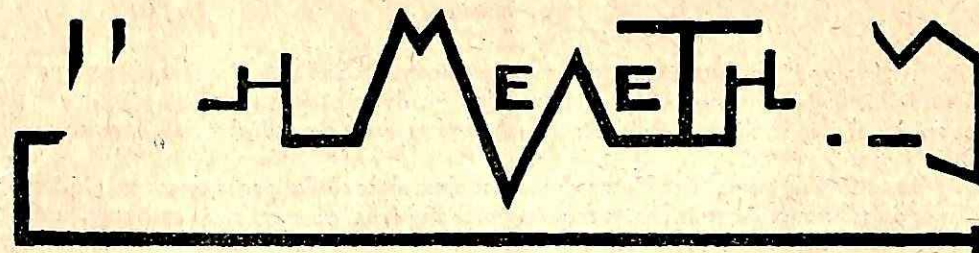

τικῶν ἀγαθῶν μέσα στὰ διδακτικά μας βιβλία, ἀλλὰ νὰ δώσουμε νέους σκοπούς, νέο πρόγραμμα, νέες κατευθύνσεις στὴν παιδεία τῶν νέων μας — με προοπτικὴ νὰ προσαρμόσουμε τὴν ἀγωγή τους στὶς ζωτικὲς ἀνάγκες τῆς σημερινῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ὅσο γρηγορώτερα καταλάβουμε τὴ φύση τοῦ θέματος καὶ τὴ στενὴ του συνάρτηση με τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, τόσο διορατικότεροι καὶ ἀποφασιστικότεροι θὰ γίνουμε στὴ μελέτη καὶ στὴ λύση του. Ὅσο ἀργοποροῦμε καὶ ἀδρανοῦμε, τόσο ἡ κατάσταση θὰ χειροτερεύει καὶ τὸ ἀδιέξοδο θὰ γίνεται πιὸ στενόχωρο, πιὸ τραγικό.

Ὅπωςδήποτε καὶ ἂν εἶναι κανεὶς πολιτικὰ τοποθετημένος σήμερα (φτάνει μόνο νὰ ἔχει κάποια ἀντικειμενικότητα στὴν κρίση του) θὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ κοινοβουλευτικὰ πανίσχυρη κυβέρνηση ποὺ βγήκε ἀπὸ τὶς ἐκλογὲς τοῦ 1952, διόλου δὲν προώθησε τὸ ὀξὺ ἐκπαιδευτικὸ μας πρόβλημα πρὸς τὴ λύση του. Κανένα γενικότερο ζήτημα δὲν ἐρύθμισε νομοθετικά· οὔτε τὴν ὁργάνωση τῆς παιδείας ἄλλαξε, οὔτε τὸ πρόγραμμα καὶ τὶς κατευθύνσεις τῶν σχολείων τροποποίησε, ἀλλ' ἄφησε τὰ πράγματα νὰ τραβοῦν τὸ μοιραῖο δρόμο τους. Ἡ προσοχὴ της, στὸ ἐκπαιδευτικὸ κεφάλαιο, στράφηκε πρὸς ζητήματα ἐντελῶς δευτερώτερα, χωρὶς οὔτε κἀν μιὰ στοιχειώδη δικαιοσύνη νὰ ἐξασφαλίσει στὴ διοίκηση τῆς παιδείας. Δύο μόνο μέτρα ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ της: τὴν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λειτουργῶν τῆς Μέσης Παιδείας καὶ τὴ βελτίωση τῶν ὑλικῶν ἀποδοχῶν τους. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο πραγματοποιήθηκαν ὑπὸ τὴν πίεση τῶν γονέων καὶ τῶν ὑπαλλήλων, με τὸν ἐξαναγκασμὸ μάλιστα μιᾶς ἀπεργίας ποὺ ἠθικὰ ἔφερε σὲ δύσκολη θέση τοὺς ἐκπαιδευτικούς μας.

Θὰ θελήσει ἄραγε ἡ νέα Κυβέρνηση ποὺ θὰ βγεῖ ἀπὸ τὶς μεθαιριανὲς ἐκλογές, ν' ἀντιμετωπίσει γενναῖα τὸ ἐκπαιδευτικὸ μας θέμα στὴν οὐσία του, καὶ νὰ προχωρήσει ἀποφασιστικὰ πρὸς τὴ λύση του; Τὸ εὐχόμαστε καὶ τὸ περιμένουμε. — Τὸ περιοδικὸ τοῦτο ποὺ με τὸ σημερινὸ τεῦχος του μπαίνει στὸν 10^ο χρόνο τῆς ζωῆς του, δὲ θὰ πᾶψει με τὰ ἄρθρα καὶ τὶς μελέτες του ὄχι μόνο νὰ φωτίζει τοὺς ἐκπαιδευτικούς μας λειτουργοὺς στὸ δύσκολο ἔργο τους, ἀλλὰ καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ κάνει στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, καθὼς καὶ στὴν πολιτικὴν ἡγεσία της, συνειδητὸ τὸ μεγάλο τοῦτο καὶ σοβαρὸ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἔθνους μας πρόβλημα — κρούοντας τὸν κώδωνα τῶν μεγάλων κινδύνων ποὺ δημιουργεῖ ἡ παραμέλησή του.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἀνθρωπιστικὰ γράμματα εἶναι, οὐσιαστικά, ἡ ἐξοικείωση τοῦ ἐφήβου μ' ὅ,τι ἡ ἀνθρωπότητα, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ πολιτισμοῦ μας ὡς σήμερα, παρήγαγε γνήσια ἀνθρώπινο. Ἐνας κύκλος μαθημάτων, δηλαδή, ποὺ θὰ βοηθήσει τὸ παιδί νὰ διανύσει σύντομα τὸ μακρὸ δρόμο ποὺ διέτρεξε τὸ ἀνθρώπινο γένος, ἔτσι ὥστε νὰ χαρῇ τὸ πνευματικὸ κεφάλαιο ποὺ θησαύρισε ἡ ἀνθρωπότητα καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ αἰσθανθῇ ὅ,τι ὑπάρχει μέσα του «δυνάμει» ἀπὸ ἀνθρωπισμὸ, χάρις στοῖς γεγονόσι εἶναι ἡ κατάληξη, ὁ κληρονόμος ἀπὸ τόσες προσπάθειες καὶ τόσο μεγάλες πραγματώσεις. Εἶναι, ὡς ἓνα σημεῖο, ὁ γύρος τοῦ κληρονόμου στὴν πατρογονικὴ του ἰδιοκτησία, κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε, ὅταν ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ τί ὀφείλει στὸ παρελθόν, νὰ ἀναμετρήσει τὴν εὐθύνη ποὺ ἔχει γιὰ τὸ μέλλον, καὶ ἔτσι αὐτὸ τὸν πλοῦτο νὰ γίνῃ ἱκανὸς νὰ τὸν μεταδώσει στὴν ἐπόμενη γενιά, ἐπαυξημένο, ἢ τουλάχιστον ἀνανεωμένο, με τὴν καινούργια ἀξιολόγηση ποὺ θὰ τοῦ κάμῃ. Τότε θὰ γίνῃ στὴν κυριολεξία πνευματικὴ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ στὸν ἄνθρωπο.

Τὸ περιεχόμενο, τὸ ὑλικὸ τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν εἶναι πρῶτα-πρῶτα ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀς σημειώσουμε ὅτι, στὰ γυμνάσια καὶ στὰ λύκεια μας, ἡ ἱστορία δὲ διδάσκεται μονάχα τὶς δύο ἢ τρεῖς ὥρες τὴν ἐβδομάδα ποὺ δρίξει τὸ ὠρολόγιό πρόγραμμα ὡς «ἱστορία». Γίνεται κάθε φορὰ ποὺ ἀναφέρει κανεὶς μιὰν ἀποψη, μιὰ φάση ζωῆς ἢ τῆς δράσης τοῦ ἀνθρώπου μες στοὺς αἰῶνες. Ἐτσι στὸ μάθημα τοῦ Σχεδίου ὅταν με τὴν εὐκαιρία τοῦ μοντέλου ποὺ παρουσιάζεται στοὺς μαθητές, τοὺς κἀνὴ κανεὶς νὰ προσέξουν τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς τεχντροπίας, ἢ τοὺς παρουσιάζῃ με λίγα λόγια τὸ δημιούργη ἐνὸς ἔργου, καὶ στὸ μάθημα τῶν Μαθηματικῶν, ὅταν τοὺς μιλήσῃ γιὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ ἢ γιὰ τοὺς διαδοχικοὺς κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμοὺς τοῦ π... ἀλλὰ, πρὸ πάντων, σ' ὅλα τὰ γλωσσικὰ μαθήματα (μητρικὴ γλῶσσα, ἀρχαῖες γλῶσσες, ξένες νεώτερες γλῶσσες) ὅταν δὲν κἀνὴ κανεὶς εἰδικὴ γραμματικὴ, καὶ ἀκόμη, κάθε φορὰ ποὺ μιλάει γιὰ ἓνα ποίημα, ποὺ μελετᾷ ἓνα λόγο, ποὺ ἀναλύει ἓνα χαρακτήρα, ποὺ μεταφέρεται με τὴ φαντασία σὲ κάποια μακρινὴ ἐποχὴ, ποὺ παρουσιάζει μιὰ προσωπικότητα ἱστορικὴ ἢ φανταστικὴ. Ἄν τὴν ὀρίσουμε ἔτσι, ἡ ἱστορία καταλαμβάνει, ὅπως βλέπομε, σχεδὸν τὰ δύο τρίτα τοῦ προγράμματος. Καὶ εἶναι φυσικὸ, ἀφοῦ τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα εἶναι κατ' ἀρχὴν μιὰ σειρά μαθημάτων ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἄνθρωπο στὸν ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο ἐν τῷ «γίγνεσθαι», τὸν ἄνθρωπο στὴν πολλαπλότητα καὶ στὴν ἐνότητά του.

Πρῶτα - πρῶτα λοιπὸν παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπο στὴν πολλαπλότητά του, ἢ μᾶλλον (ἐπειδὴ τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα θὰ ἐπενεργήσουν με πολλὴν ἀποτελεσματικότητα, ὅσο πιὸ συγκεκριμένα εἶναι) ἀνθρώπους, ἀντιπροσωπευτικὰ πρόσωπα, ὄχι μόνο ἀπ' ὅλες τὶς ἐποχές κι' ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις, ἀπ' ὅλους τοὺς διανοητικοὺς καὶ συναισθηματικούς τύπους: χωρικούς, ναυτικούς, τεχνίτες, ἐμπόρους, καὶ οἰκονομολόγους, ἀρχηγούς κρατῶν, προφῆτες, ποιητές, φιλοσόφους, ὅλα τὰ στάδια τοῦ πολιτισμοῦ, κι' ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις: ἰθύνουσες τάξεις, μεσαῖες, προλεταριάτο, δούλους, τοὺς κύριους τύπους στὴν κοινωνικὴ ὁργάν-

συνθετική περισσότερο, για να δώση τις κύριες γραμμές της ιστορικής εξέλιξης του μεσογειακού μας πολιτισμού και να χαρακτηρίση, με ζωντανό τρόπο επίσης, πάντοτε με την ίδια ποιότητα και ευαισθησία, τα κύρια σημεία και τις κύριες καμπές.

Θά θυμίσω κανείς τους πρωτόγονους πολιτισμούς (τόν άνθρωπο των σπηλαίων κλπ.), ύστερα τόν όμηρικόν άνθρωπο. Τό μεγάλο αιώνα της ιστορίας στην Αθήνα, όπου ή τέχνη του θεάτρου δημιούργησε τὰ ἀριστουργήματα του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, όπου γεννιέται ή ιστορία με τόν Ηρόδοτο και φτάνει στο κατακόρυφο με τόν Θουκυδίδη, όπου ο Σωκράτης θεμελιώνει τόν άνθρωπισμό και ο Πλάτων τή φιλοσοφία. Τόν αλεξανδρινό κοσμοπολιτισμό, τόν ιμπεριαλισμό που καθορίζει ο ποιητής Βιργίλιος και πραγματώνει ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Τήν Αναγέννηση του πολιτισμού από τόν Κάρολο τόν Μεγάλο. Τους μεγάλους αιώνες της γενικής εξέλιξης του Χριστιανισμού, τις σταυροφορίες και τους καθεδρικούς ναούς, τήν εποχή των ιπποτών ακόμα....

Θά επιμείνουμε κυρίως στις αποφασιστικές καμπές της πνευματικής ανάπτυξης: τήν εφεύρεση του νόμου και τήν ανακάλυψη των άγραφων νόμων, που για τήν επισφράγιση τους πεθαίνει μια Αντιγόνη. Τήν εφεύρεση των πολεμικών κανόνων δικαίου που τή βλέπουμε έγκυρη στα όμηρικά έπη να κωδικοποιή τόν φόνο και τήν εκδίκηση ή στο Ω της Ιλιάδος, όπου ο Αχιλλέας υπακούει σ' ένα άλλο κώδικα, σε μια νέαν απαίτηση του άνθρωπισμού, δίνοντας πίσω στόν Πρίαμο τόν σώμα του γιού του Έκτορα. Τή σύνθεση των έθνικών ομάδων: τήν ανάπτυξη των διάφορων ελληνικών διαλέκτων, παρ' όλους τούς ατέλειωτους μεταξύ τους αγώνες, και τόν φτάσιμο στη συνειδητοποίηση της πνευματικής συγγένειας, της ουσιαστικής ενότητας (προς χάρη της οποίας ονομάζουν πιά «βαρβάρους» όλους όσους δεν μιλούν ελληνικά). Έστερα, τή γνώση που αποκτούν αυτόματα, πως αυτοί οι βάρβαροι, που τούς επαιρναν σκλάβους, που στη Ρώμη τούς έβαζαν να μάχωνται ο ένας με τόν άλλον, για να διασκεδάξη ο άργόσχολος όχλος, ήταν κι αυτοί άνθρωποι, σαν τούς περήφανους κυρίους των («Αυτός ο άνθρωπος που ονομάζετε σκλάβο σας, ξεχνάτε πως αποτελείται από τὰ ίδια στοιχεία με σάς, πως χαίρεται τόν ίδιο με σάς ουρανό, πως αναπνέει τόν ίδιον αέρα, πως ζει και πεθαίνει όπως και σεις ακριβώς;») (1) ή ακόμα καλύτερα, αδέρφια, παιδιά του ίδιου Πατέρα («Και γάρ εν ένι Πνεύματι ήμεις πάντες εις έν σώμα έβαπτίσθημεν είτε Ιουδαίοι, είτε Έλληνες, είτε δούλοι, είτε έλεύθεροι, και πάντες εις έν έποτίσθημεν») (2).

Θά γίνη έτσι, αν θέλετε, φιλοσοφία της ιστορίας, αλλά μάλλον θά γίνη ή ποίηση της ιστορίας (δέν έγραψε στην Ποιητική του ο Αριστοτέλης, «τι ή ποίηση είναι πιό «φιλοσοφική» από τήν ιστορία;) και θά εμπνευσθή κανείς περισσότερο από τις ποιητικές συνθέσεις, παρά από αναλύσεις και κατασκευάσματα των ιστορικών.

Μπορούμε να είμαστε βέβαιοι, ότι από τή διδασκαλία της Ιστορίας, που γίνεται μ' αυτό τόν πνεύμα, οι νέοι θά διατηρήσουν στη μνήμη τους πολύ περισσότερα πραγματικά γεγονότα από ό,τι γίνεται συνήθως. Προπάντων θά τούς μείνη τόν βασικό δίδαγμα της Ιστορίας: ή έννοια της συνέχειας και της διαφορας (ένότητα μέσα στη διαφορά, διαφορά στην ένότητα), και ή έννοια της ευθύνης του παρόντος προς τόν μέλλον. Τότε μόνο θά μπορούμε να αρχίσουμε να μιλούμε για πραγματική μύηση στόν άνθρωπισμό.

***

Προσπάθησα να χαρακτηρίσω τόν ύλικό και τή μορφή του κυρίου κλάδου του προγράμματος του ανθρωπιστικού σχολείου, της Ιστορίας. Φάνηκε καθαρά πόσο ο άνθρωπος είναι τόν βασικό της κέντρο. Τό ίδιο πρέπει να γίνη και με τή μελέτη της γλώσσας

1. Σενέκα, Έπιστολές XLVII.

2. Α' Έπιστ. Παύλου προς Κορινθίους, XII 13.

και με τήν εισαγωγή στις επιστήμες που μαζί με τήν Ιστορία συνιστούν τή σπονδυλική στήλη της ανθρωπιστικής παιδείας. Αυτό θά κοιτάξω να δείξω εύθως άμέσως.

Ανάμεσα στις πνευματικές επαναστάσεις που αποτελούν σταθμούς στην πορεία της ανθρωπότητας (επαναστάσεις που παρόμοιες με τις αντίστοιχες τους στο φλοιό της γής φαίνονται να έχουν αυτό τόν τύπο, χάρη στο πέραςμα του χρόνου, αλλά που έγιναν με τή μεγαλόπρεπη βραδύτητα των γεωλογικών μεταβολών) δύο είχαν τόσο αξιοθαύμαστες συνέπειες, ώστε ή μελέτη τους, ως ένα σημείο, να συνιστά δύο διαφορετικές κατευθύνσεις στη μυσταγωγική παιδεία, που πιστεύω πως αποτελούν οι ανθρωπιστικές σπουδές: ή γλώσσα και ο εμπειρικός συλλογισμός. Γι' αυτό ή ανθρωπιστική διδασκαλία εξ αρχής περιέλαβε προπάντων, και σχεδόν αποκλειστικά, τή γλωσσική μελέτη και τή μελέτη των επιστημών. Άς δούμε λοιπόν πως εντάσσονται αυτές οι δύο μελέτες στην κυρία παιδεία της ανθρωπιστικής διδασκαλίας, στην Ιστορία.

Δέν είναι δυνατόν να νοηθούν ανθρωπιστικά γράμματα χωρίς γλωσσική μελέτη. Πρώτα-πρώτα, γιατί ή εξέλιξη της γλώσσας είναι ένα από τὰ πιό πλούσια σε πνευματικά αποτελέσματα ιστορικά γεγονότα. Έστερα και πάνω απ' όλα, γιατί δέν θά ήταν δυνατόν να γίνη επικοινωνία ούτε πρόσκτηση πνευματικών αξιών, ανθρώπινη συνταύτιση δηλαδή, χωρίς τόν όργανο της γλώσσας.

Έτσι για να αποκτήση τόν παιδί αυτό τόν όργανο, τόν βάζουν να μελετήσει πολλές γλώσσες, αρχαίες ή νεώτερες. Γι' αυτό τόν λόγο κι' ακόμα (αυτό τόν αποτέλεσμα όμως πολύ λίγοι από τούς νέους μας τόν πετυχαίνουν) για να μπορέσουν ανεμπόδιστα να πλησιάσουν και να γνωρίσουν μερικά άριστουργήματα των αιώνων ή των αρχαίων λογοτεχνιών, που διόλου δέν γίνεται να τὰ χαρούν μέσα από μια μετάφραση: τούς Έλληνες λυρικούς, τόν Βιργίλιο, τὰ τραγούδια του Heine, τὰ ποιήματα του Shelley ή του Πούσκιν.

Για κανέναν άλλο λόγο, και πρό πάντων όχι για τήν πρακτική τους χρησιμότητα — πιστεύω ότι αυτό τόν παράδοξο είναι ένα από τὰ βασικά αξιώματα των ανθρωπιστικών σπουδών.

Λοιπόν στο σχολείο των κλασικών σπουδών μελετούν τις γλώσσες για τή γλώσσα τήν ίδια, γιατί ή μελέτη πολλών γλωσσών είναι τόν μόνο μέσον για να αποκτήση κανείς μια γλώσσα επαρκή για να συλλάβη ό,τι στο πνευματικό πεδίο είναι ο προορισμός του ανθρώπου. Γιατί, για να αναφέρω ένα παράδειγμα, τότε μόνο μπορεί κανείς να καταλάβη τόν πνεύμα μιας αναλυτικής γλώσσας, όπως τὰ γαλλικά, όταν έχη μελετήσει μια συνθετική γλώσσα, όπως τὰ κλασικά γερμανικά ή τὰ λατινικά. Κι' ακόμα, γιατί ή οικειοποίηση της ίδιας μας της γλώσσας είναι δυνατή μόνο με τήν αδιάκοπη σύγκριση των εκφραστικών της μέσων με τὰ εκφραστικά μέσα άλλων γλωσσών.

Μονάχα ή ανάλυση, που απαιτεί ή μετάφραση μιας ξένης γλώσσας στη δική μας και της δικής μας σε μια ξένη γλώσσα, επιτρέπει να γνωρίσουμε καλύτερα, να νοιώσουμε τήν πραγματική αξία των διαφορών μορφωμάτων (καταλήξεις, τοποθέτηση των λέξεων, κτλ.) και των γραμματικών τύπων που δείχνουν τή διάρθρωση της σκέψης. Έτσι μόνο μαθαίνουμε να είμαστε προσεκτικοί σε μερικές λεπτές αποχρώσεις, που ή καθημερινή γλώσσα λίγο ή πολύ τις παραβλέπει, π.χ. τή χρήση της υποτακτικής, ή τή διαφορά ανάμεσα στο δυνατόν, τόν απραγματοποίητο, ή τόν καθαρά υποθετικό.

Αυτά τὰ λίγα παραδείγματα είναι αρκετά για να δείξουν άπλως πόσο ή εκμάθηση της γλώσσας είναι άχώριστη από τήν πρόοδο της σκέψης: ως ποιο σημείο τόν να μάθης να μιλάς ισοδυναμεί με τόν να μάθης να σκέπτεσαι!

Πραγματικά ή γλώσσα όχι μόνο έκανε κοινή τή σκέψη, επιτρέποντας αυτό που θά μπορούσε κανείς να ονομάση «πνευματική κεφαλαιοποίηση» (προσφέροντας λοιπόν θά μπορούσε κανείς να κέρδος από τόν πνευματικό μόχθο των προγόνων τους), στις επερχόμενες γενεές τόν κέρδος από τόν πνευματικό μόχθο των προγόνων τους), αλλά έδωσε τή δυνατότητα στόν άνθρωπο να ξεχωρίση με περισσότερη ακρίβεια τὰ

πραγμάτα, τις καταστάσεις, τις ενέργειες, και τὸν ἔκαμε νὰ ἔχῃ τὴν εὐχέρεια νὰ ἐκφράζῃ μὲ τὴ βοήθεια περισσώτερων ἢ λεπτότερων πραγματικῶν τύπων ἢ γλωσσικῶν ἀποχρώσεων τις πὶδ διαφορετικὰς σχέσεις πού μποροῦν νὰ παρουσιάσουν μεταξύ τους οἱ διάφορες κατηγορίες ὄντων. Ἡ γλῶσσα δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς τὴν ἀνάλυση, τὴν ἀφαίρεση, τὴ γενίκευση, πού «δυνάμει» ὑπάρχουν μὲς στὸν ἄνθρωπο. Πρόσφερε ἔτσι στὸν ἄνθρωπο μιὰ πρόσκτηση πολὺ πὶδ βαθιὰ καὶ πὶδ πλατιὰ τοῦ πραγματικοῦ, ὥσπου νὰ καθορίσῃ τις πὶδ γενικὲς ιδέες, αὐτὲς πού χαρακτηρίζουν πὶδ ἔντονα τὸν ἀνθρώπινο χαρακτήρα, τὴν ἀλήθεια πού μέσα της κλείνει ἡ πείρα: αἵτια, νόμοι, εἶδος, ἀνθρωπότητα, σύμπαν, Θεός.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ γλῶσσα γίνεται ὄργανο ἐπικοινωνίας καὶ μαζί δημιουργίας μιᾶς πραγματικότητος, πού δὲν ξεκινάει ἀπὸ τὴν πείρα, μιᾶς πραγματικότητος ἰδιαίτερα ἀνθρώπινης. Ἡ λέξη καθορίζει αὐτὲς τις σπίθες (πού ἔσβησαν μόλις ἀναψαν) καὶ πού χωρὶς αὐτὴν θὰ ἦταν ιδέες γενικὲς. Ὡστε, ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἀπλὸ ὄργανο τῆς σκέψης, ἀλλὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση, sine qua non. Δὲν εἶναι τυχαῖο γεγονός ὅτι ἡ ἴδια λέξη στὰ ἑλληνικὰ σημαίνει λόγος καὶ στοχασμός.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη πού ξεκινήσαμε, οἱ βασικὲς καὶ ἀπαραίτητες ἀσκήσεις σ' ἓνα γυμνάσιο ἢ ἓνα κλασικὸ σχολεῖο εἶναι δύο: ἡ μετάφραση καὶ ἡ ἔκθεση στὴ μητρικὴ γλῶσσα. Ἀπὸ σκοπὸς τῆς μελέτης τῶν γλωσσῶν εἶναι νὰ μάθῃ ὁ σπουδαστὴς τὴ γλῶσσα καὶ τὴ σκέψη, μὲ τὴν πρόοδο στὴν ἔκφραση- πού γίνεται στὴ μητρικὴ γλῶσσα- μιᾶς ξένης σκέψης ἢ τῆς δικῆς του σκέψης θὰ μετρήσῃ κανεὶς τὴν ὠφέλεια πού ἐπῆρε ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ξένων γλωσσῶν, ἀρχαίων ἢ νεώτερων.

Πραγματικὰ μόνο στὴ δική του γλῶσσα μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφτῇ ἀληθινά, κατὰ βάθος. Μόνο στὴ μητρικὴ του γλῶσσα μπορεῖ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ κάμῃ κτῆμα τοῦ κάθε τι πού στοχάστηκε ἢ ἐνοίωσε ἢ ἀνθρωπότητα. Μὲ τὴ μελέτη τῶν γλωσσῶν, ἰδιαίτερα τῶν κλασικῶν γλωσσῶν, ἓνα σκοπὸ ἐπιδιώκει κανεὶς: νὰ φτάσῃ στὸ σημεῖο νὰ κατέχῃ τὴ μητρικὴ του γλῶσσα.

***

Ἡ μήυση στὸν ἀνθρωπισμὸ εἶναι ἐνιαία, ἀλλὰ γίνεται μὲ τρεῖς τρόπους συγχρόνως κι' αὐτὸ προσπαθήσαμε νὰ καθορίσουμε μὲ τὸν ὅρο ἀνθρωπιστικὲς σπουδές. Εἴτε πρόκειται, δηλαδή, γι' αὐτὸ πού ὀνομάσαμε Ἱστορία ἢ γιὰ τὴν τέλεια ἐκμάθηση τῆς γλῶσσας (θὰ τὸ ἐξετάσουμε αὐτὸ ἀμέσως παρακάτω) ἢ γιὰ τὴ μελέτη τῶν στοιχείων τῶν ἐπιστημῶν (θὰ προσθέσουμε σχετικὰ λίγα λόγια), πάντα πρόκειται γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ὄργανα πού ἐδημιούργησε γιὰ νὰ ἐκφραστῇ καὶ νὰ τὰ βγάλῃ πέρα στὴ ζωὴ του.

Οἱ ἐπιστῆμες θὰ διατηρήσουν στὴ διδασκαλία τὴ θέση καὶ τὴ σχέση πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν στὸ σύνολο τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ πού συμβαίνει σ' ἓνα σχολεῖο, ὅταν οἱ ἐπιστῆμες, ἀπὸ μέσα πού εἶναι, πᾶνε νὰ γίνουν σκοπὸς, καθρεφτίζεται κατὰ τραγικὸν τρόπο στὸν πολιτισμὸ μας, πού ξέχασε ὅτι τίποτ' ἀπὸ ὅ,τι ἐδημιούργησε ὁ ἄνθρωπος, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ σκοπὸς γι' αὐτόν, κι' ὅτι τὸ « Σάββατο ἔγινε γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὄχι ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸ Σάββατο » (1) ὅτι δηλαδή, οἱ ἐπιστῆμες εἶναι μέσον γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος τὸ ξέχασε αὐτό, ἀφέθηκε καὶ παρασύρθηκε - ὁ Bergson καὶ ὁ Berdiaeff τὸ ἔδειξαν μὲ τὸν πὶδ ἐντυπωσιακὸν τρόπο- ἀπὸ τὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν σ' ἓνα ἀδιέξοδο, ὅπου οἱ καθαρὰ ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες βρίσκονται σὲ θανάσιμο κίνδυνο.

Περιμένουμε νὰ γυρίσῃ ὁ μάγος καὶ νὰ προσφέρῃ τὴ λέξη πού θὰ βάλῃ στὴ θέση τοῦ ὁργάνου τὴ σκούπα πού ἀσύνετα μετακίνησε ὁ μαθητευόμενός του, ἔτσι ὥστε στὰ

σχολεῖα μας νὰ παρουσιαστῇ στὸν ἐφηβο ἡ ἐπιστῆμη μὲ τὴ σωστὴ σχέση πού ἔχει πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ τις ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες!

Στὸ ἀνθρωπιστικὸ σχολεῖο δὲν μελετᾶται κανεὶς τις ἐπιστῆμες γιὰ νὰ τις μάθῃ, πάντων δὲν χρειάζεται νὰ μὲν ἐκστατικὸς μπροστὰ στὶς πρακτικὲς τοὺς ἐφαρμογές. Μελετᾶται τις ἐπιστῆμες, γιὰτὶ ἡ συγκρότησή τους καὶ ἡ ἀνάπτυξή τους μετάλλαξαν σημαντικὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἴδιο τοῦ πνεύματος. Καὶ προπάντων γιὰτὶ εἰκονίζουν καὶ ἱκανοποιοῦν μιὰν ἀπὸ τις πὶδ ἀνθρώπινες ἀνάγκες, τὴν ἀνάγκη νὰ κατανοήσῃ, δηλαδή νὰ συνδέσῃ τὰ γεγονότα μεταξύ τους, τὴν πρόθεση νὰ κάμῃ τὸ δεδομένο πολὺ ξεκάθαρο στὸ πνεῦμα.

Ὁ σκοπὸς τῶν μαθηματικῶν π.χ. δὲν εἶναι νὰ δημιουργήσουν μαθηματικοὺς (αὐτὴ εἶναι ἐπιδίωξη εἰδικῶν σχολείων), ἀλλὰ νὰ δείξουν τὴν πορεία τῆς πὶδ αὐστηρᾶ λογικῆς σκέψης, πού κυρίως μὲ τὰ μαθηματικὰ ἀναπτύσσει τὸ θέμα της.

Θὰ προσπαθῇ ὁ δάσκαλος νὰ κάμῃ τοὺς νέους νὰ θαυμάσουν τὴν αὐστηρὴν χάρη τοῦ μαθηματικοῦ συλλογισμοῦ, τὴν ξεκάθαρη τάξη τῶν θεωρημάτων στὴν Εὐκλείδεια γεωμετρία. Σ' αὐτὸ τὸ μάθημα ἐπομένως θὰ γίνῃ προσπάθεια νὰ μὴ ὁ μαθητὴς καθαρὰ καὶ εὐκόλα στὸ νόημα τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας. Ἡ ἀλγεβρα θὰ παρουσιαστῇ σὰν μιὰ γενίκευση τῆς ἀριθμητικῆς. Θὰ πρέπει νὰ φανῇ καθαρὰ πῶς, μὲ τὴν πρόοδο μιᾶς ἀτέρμονης ἀνάλυσης, ξεπερνᾶει ὁλοένα τὸ σημεῖο ὅπου σταματᾷ ἡ ἀριθμητικὴ, προσαρτώντας, δημιουργώντας (δὲν ἐνδιαφέρει πολὺ ἡ στάση πού θὰ πάρουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο) μιὰ περιοχὴ ὁλοένα πλατύτερη καὶ πὶδ καταπληκτικὴ.

Ὅμως θὰ προσπαθῇ ὁ δάσκαλος νὰ κατανοηθῇ ὁ ρόλος πού ἔπαιξε ἡ φαντασία στὶς μαθηματικὲς ἀνακαλύψεις. Θὰ δείξῃ τῆς δυσκολίες τοῦ μαθηματικοῦ, πού προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴ λύπη πού διαισθάνεται, καὶ κάποτε τὴ βρίσκει ἀπὸ μιὰ ξαφνικὴ ἐμπνευση, ὅπως τὸ δείχνει, μὲ τόσο ζωντανὸν τρόπο, ἓνα κεφάλαιο τοῦ βιβλίου «Ἐπιστῆμη καὶ μέθοδος» τοῦ Ἑρρίκου Πουανκαρέ. Δὲν θὰ ξεχάσῃ κανεὶς ἀκόμα ὅτι ὁ Θαλῆς πρόσφερε ἑκατὸ περιστέρια στοὺς θεοὺς ὡς θυσία, γιὰτὶ τοῦ ἐνέπνευσαν ἓνα τόσο ἀπλὸ καὶ κομψὸν τρόπο γιὰ νὰ μετρήσῃ τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων.

Μιὰ ἀπὸ τις μεγάλες στιγμὲς στὸ μάθημα τῶν μαθηματικῶν καὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἐφήβου (ὃν ἔχῃ τὴν τύχη νὰ βρεθῇ κοντὰ σὲ καθηγητὴ μαθηματικῶν μὲ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση), εἶναι αὐτὴ ὅπου βλέπει, στὴν ἀναλυτικὴ Γεωμετρία, νὰ συμπίπτουν καὶ νὰ προστίθενται τὰ ἀποτελέσματα πού ἐπέτυχαν οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴ γεωμετρικὴ καὶ τὴν ἀλγεβρικὴ μέθοδο.... Ὑπόσχεση καὶ προϋπόθεση πῶς ὅλες οἱ ἀλήθειες πού συνέλαβε ὁ ἄνθρωπος, τείνουν πρὸς τὸ ἴδιο σημεῖο, πρὸς τὸ ἴδιο κέντρο!

Μιὰ διδασκαλία ἐπιστημονικὴ πού θὰ ἐπιτύχῃ νὰ κάμῃ κατανοητὴ, ὄχι τὴν ἀπλὴ τυπικὴ γνώση, ἀλλὰ τὴν ἀληθινὴ, τὴ βαθιὰ καὶ τὴ σωστὴ, καθὼς καὶ τὸν ἐμπειρικὸ συλλογισμό, αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρωπιστοῦ δασκάλου, αὐτὴ ἡ κεντρικὴ του προσπάθεια. Τὴν πορεία τοῦ ἐμπειρικοῦ συλλογισμοῦ θὰ πρέπει νὰ παρουσιάσει. Αὐτοῦ τοῦ ἀποτελεσματικοῦ ὁργάνου δηλαδή θὰ φανερώσῃ κανεὶς διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, τονίζοντας τὴν προσπάθεια ἢ πολλὰς φορὲς καὶ τὸ μαρτύριο πού πέρασαν ἀμέτρητοι εὐσυνείδητοι ἐργάτες τῆς ἐπιστῆμης, πού τις περισσότερες φορὲς χάθηκε ἢ καὶ ξεχάστηκε ἀκόμα καὶ τὸ ὄνομά τους.

Ὁ ἐμπειρικὸς συλλογισμὸς εἶναι ἓνα ὄργανο παγκόσμιας ἐξυπηρέτησης, στὸ πεδίο τῆς γνωριμίας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ τὸν χρησιμοποίησαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἐνστικτωδῶς μερικοὶ πρόδρομοι διανοητές. Ἀργότερα στὴν Ἀναγέννηση, τὸν καθόρισε ὁ Βάκων, καὶ ἔγινε προσεχτικὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλιλαίου μέχρι τοῦ Claude Bernard καὶ τοῦ Lord Kelvin, μὲ τις ἐργασίας τοῦ Νεύτωνος, τοῦ Cuvier, τοῦ La-voisier, τοῦ Mendel καὶ τῶν ἄλλων μεγαλοφυῶν ἐρευνητῶν, πού καθὼς θὰ τοὺς ἀναφέρῃ κανεὶς στὴν ἱστορία ξεναζωντανεῖει προσωπικότητες τόσο διαφορετικὰ συναρπαστικὲς.

Αὐτὴ ἡ πνευματικὴ πορεία, ἡ θαρραλέα καὶ προσεχτικὴ μαζί, ἃν καὶ ἐκλαϊκεύτηκε

άρκετά, τώρα τελευταία, μένει ακόμα άγνωστη στὰ 99 % τῶν ἀνθρώπων, πού βρίσκονται, γιά τήν ὥρα, σέ μορφές σκέψης πολύ λίγο λογικο-μαθηματικές.

Παρακολουθώντας αὐτούς τούς σοφοὺς, πού στάθηκαν «δάσκαλοι» στίς ἐρευνές τους, στίς πλάνες τους καί στίς ἀνακαλύψεις τους (ἡ ἀλήθεια βγαίνει πολύ πιό εύκολα ἀπό τήν πλάνη παρά ἀπό τή σύγχυση) ἀπό τή στιγμή πού ἔνα πρόβλημα ἔλαβε μορφή στοῦ μυαλό τους καί συλλογίστηκαν μέ τι τρόπο νά τὸ λύσουν, καί προσέχοντας τή σκέψη τους, μπορεῖ κανεῖς νά συλλάβῃ τήν ἀνθρώπινη λογική, τή στιγμή πού ἐνεργεῖ βάζοντας τάξη ἢ δημιουργώντας.

Ὡστε γιά τὸν ἄνθρωπο καί γιά μιάν ἀπό τίς πνευματικές μορφές τῆς δημιουργικότητάς του θά γίνη λόγος στή διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καί ὅλων τῶν μαθημάτων τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ κύκλου. Τὸν ἐρευνητὴ- ἢ καλύτερα τοὺς ἐρευνητάς- θά παρουσιάσῃ κανεῖς στὸν νέο, στήν ἡλικία μάλιστα πού λατρεῖ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τήν περιπέτεια, κι' ἔτσι δὲ θά εἶναι δύσκολο νά τὸν ἐνθουσιάσῃ μέ τίς τόσο παράτολμες περιπέτειες τοῦ ἀνθρώπινου στοχασμοῦ. Κι' ἀκόμα στὰ ἔργα τῶν σοφῶν θά ἀναζητήσουμε τὸ ὕλικο αὐτῆς τῆς μύησης, στήν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, κι' ὅχι στὰ ἐγχειρίδια, — μικρὰ ἢ μεγάλα, πού στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι χρήσιμοι βοηθοὶ τῆς μνήμης ἐκείνου, πού ἤδη κατέχει τὸ θέμα· καί πού ἔχουν ὅλα τους τὸ ἐλάττωμα, τὸ φοβερὸ γιά τήν ἀποψή μας, νά παρουσιάζουν τήν ἐπιστήμη σὰν κάτι τελειωμένο καί ψυχρὸ, τή στιγμή πού ἡ βασικὴ τῆς οὐσίας εἶναι ἀγώνας καί ὁλοένα νέα κατάκτηση, γειμάτη φλόγα καί αἶμα.

Ἡ ἐπιστήμη καρπὸς κοινῆς προσπάθειας τῶν ἀνθρώπων — τῶν ἀνθρώπων ὅλων τῶν αἰώνων κι' ὅλων τῶν πολιτισμῶν — ἐκδηλώνει ὅ τι πιὸ γενικὸ ὑπάρχει, πιὸ παγκόσμιο, στοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος: τὸ Λόγο. Πρέπει λοιπὸν νά ψάξῃ κανεῖς γιά νά βρῇ τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, νά βρῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸ του. Ἔτσι, ὁ δάσκαλος θά διαλέξῃ μὲς ἀπὸ τὸ ἀπέραντο πεδίο τῶν ἐπιστημῶν, πού στοιχεῖα τους διδάσκονται στή Μέση Ἑκπαίδευση, λίγα στοιχειώδη προβλήματα καί θά παρουσιάσῃ τοὺς ἐρευνητές, πού καταπιάστηκαν μ' αὐτά, ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο, ἐξετάζοντάς τα ἀπ' ὅλες τίς πλευρές, προσέχοντας ὅλες τους τίς ὀψεις, — καί ἀγωνίστηκαν νά βροῦν τὸ δρόμο πού θά τοὺς ὡδεύσῃ στή σωστὴ θέση. Κι' ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴ θέση ἔβαλαν τάξη στοῦ χάος τῶν φαινομένων καί με πόσο ἀφάνταστες δυσκολίες χάραξαν ἕνα δρόμο ἀνάμεσά τους....

Αὐτὸ εἶναι ἡ ἀνθρωπιστικὴ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν, ἀντίθετη πρὸς τήν τεχνικὴ διδασκαλία, ἢ τὴ χρησιμοθηρικὴ, πού ἡ θέση τῆς εἶναι ἄλλοι. Τί πρόκειται νά κερδίσῃ ὁ νέος; Σίγουρα, πολύ λίγες εἰδικές γνώσεις. Δύο ἢ τρεῖς χημικοὺς τύπους ἴσως, πού ὅμως θά νιώσῃ βαθιὰ τὸ συμβολισμό τους. Θά μάθῃ μερικοὺς νόμους τῆς Φυσικῆς. Παράλληλα ὥστόσο θά ξέρῃ πῶς ἔφτασε ὁ ἄνθρωπος νά τοὺς συλλάβῃ, νά τοὺς διατυπώσῃ, καί ποιά εἶναι ἡ ἀληθινὴ τους ἀξία. Μερικὰ ὄργανα ἀκόμα, λίγους κανόνες ἐμπειρικούς. Περ' ἀπ' αὐτοὺς ὅμως ὁ σπουδαστὴς θά ἔχῃ πορευθῇ κι' ὁ ἴδιος τὸ δρόμο πού ἀκολουθήσαν αὐτοὶ οἱ σοφοί, πού πρῶτοι τοὺς φαντάστηκαν, γιά νά ἀποδείξουν τήν ἀλήθεια τῶν ὑποθέσεών τους. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θά μάθῃ, *re non verbis*, τί εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ μέθοδος καί σὲ ποιὰς κατηγορίες φαινομένων μπορεῖ νά ἐφαρμοστῇ.

***

Βλέπει κανεῖς καθαρά ὅτι ὅλα τὰ μαθήματα τῆς οὐσιαστικῆς παιδείας ὡδεύουν στή φιλοσοφία, αὐτὴ τὴν ὑπέρτατη ἐκδήλωση τῆς βαθύτερης ἀνθρώπινης ἀνάγκης: νά φτιάξῃ μιάν ἱεραρχία τῶν ἀνθρώπινων ἀξιών. Καθένα ἀπὸ τὰ μαθήματα κλείνει μέσα του ἀξίες πού σιγά-σιγά συνειδητοποίησε ὁ ἄνθρωπος.

Μέρα μετὰ τὴν μέρα ὁ νέος θά ἰδῇ τὸν ἄνθρωπο νά μοχθῇ γιά νά ἀναγνωρίσῃ καί νά καθορίσῃ αὐτὲς τίς διαφορὲς ἀξίες. Καί σταθερά θά συνεργασθῇ, μετὰ τὴν ὑπόδειξη τῶν δασκάλων του, στήν προσπάθειά τους νά ἐκτιμῇσιν αὐτὲς τίς ἀξίες. Ἕνας δάσκαλος

ἀνθρωπιστὴς εἶναι πραγματικά, κατὰ τελευταία ἀνάλυση, ἕνας ἄνθρωπος πού, ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη πού ἰδιαίτερα μελέτησε, ἔπλασε μέσα του γενικὴ ἀντίληψη γιά τὸ "Ὀν καί τὸν ἄνθρωπο, πού μέσα τους ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ἀξίες προβάλλουν στή σωστὴ τους θέση καί στήν ἀκριβῆ σχέση πού διατηροῦν οἱ μὲν ἀπέναντι τῶν δέ.

"Ὅπως λοιπὸν ὁ κ. Jourdain (1) χρησιμοποιοῦσε τὸν «πεζὸ λόγο» χωρὶς νά τὸ ξέρῃ, ἔτσι καί ὁ μαθητὴς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ σχολείου στὰ χρόνια τῆς ἐκπαίδευσής του θά κάμῃ φιλοσοφία, χωρὶς ποτὲ νά προσφέρῃ κανεῖς αὐτὴ τὴ λέξη.

Ἀλλὰ πρὶν ἀφήσῃ ὁ ἑφηβὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν παιδεία καί τελειώνοντας τίς ἀνθρωπιστικές του σπουδὲς πάῃ σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα πού προετοιμάζουν γιά ἕνα ἰδιαίτερο ἐπάγγελμα, ἢ πρὶν νά ἀντιμετωπίσῃ τίς προσπάθειες καί τίς εὐθύνες τῆς ζωῆς, πρέπει νά βάλῃ τίς περιπτώσιολογικὰς ἀξιολογήσεις κατὰ μέρος καί νά σχηματίσῃ μιὰ συστηματικὴν ἀξιολόγησιν τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς. Χρειαζεται δηλαδὴ νά τοῦ παρουσιάσῃ τὸ σύνολό του τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα, καθὼς κι' ὅλες οἱ ἀτελείωτες προσπάθειες πού ἔκαμε ὁ ἄνθρωπος γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ἔτσι ὥστε νά ἀποκτήσῃ συνείδησιν καί τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ καί τοῦ σύμπαντος, σὲ σχέση μετὰ τὸν ἑαυτὸ του.

Μετὰ τὴν ἄλλη μορφή, ὁ τελευταῖος χρόνος τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ κύκλου σπουδῶν θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐτὸ πού σὲ μερικὰ λύκεια ἢ κολλέγια ὀνομάζονταν φιλοσοφία. Εἶναι ἡ χρονία πού ἀφήνει νά συνδεθοῦν τὰ διάφορα νήματα καί νά ἐνοποιηθοῦν. Δὲν εἶναι ὁ χρόνος πού θά τελειώσουν οἱ σπουδές, γιὰτὶ ἀπ' ὅ,τι ἔχει μάθει ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή ὁ νέος, θά πρέπει νά καταλάβῃ καλὰ ὅτι τὸ ἔργο πού ἄρχισε μέσα του, εἶναι ἔργο ὁλοκληρῆς ζωῆς, ὅτι ἀπλῶς τοῦ ἔδειξαν μιὰ μέθοδο, κι' ὅχι πῶς τὸν προμήθευσαν γενικὰ συμπεράσματα. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ χρονία τοῦ τέλους, ἀλλὰ ὁ χρόνος πού, ἀφοῦ ἐξετάσῃ ὅλα τὰ πεδία, ὅλα τὰ ψηλῶματα πού ὡδεύουν σὲ μιὰ κορυφή, στέκεται πιά ἐκεῖ ἀπάνω, κι' ἀπὸ κεῖ προσπαθεῖ νά βάλῃ κάποια τάξη στοῦ λαβύρινθο πού ἔχει διατρέξει. Ὁ χρόνος τοῦ γενναίου πετάγματος ἐπάνω ἀπὸ τόπους πού ἐξερεύνησε περπατώντας μετὰ πόδια.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ὀνόμαζαν ἀνθρωπισμὸ τὸν 17ο καί τὸν 18ο ἀκόμα αἰῶνα, δὲν θά μείνουν ἕνα ἀπλὸ βερνίκι, ἀφήνοντας ἀπὸ κάτω ἴδιο καί ἀπαράλλακτο τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἀναμόρφωση τῆς ἐσωτερικότερης οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Τότε, ὁ «μικρὸς ἄνθρωπος» θά γίνη ἀξίος νά ἐξελιχθῇ ἐνδογενῶς καί νά συνειδητοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸ του ὡς αὐτόνομο δυναμισμό, μέσα σ' ἕνα κόσμον πού θά τὸν ἀντιμετωπίσῃ ὡς πολὺμορφον δυναμισμό.

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδές θά μιήσουν τὸν νέο στὸν ἀνθρωπισμό. Μύηση μετὰ τὴν ἀληθινή, τὴ βαθιὰ σημασία τῆς λέξης. Θά τὸν εἰσαγάγουν στήν ἀνθρώπιναν κοινωνία (τὴν κοινωνία πού ὁ Auguste Comte ἔλεγε πῶς τὴν ἀποτελοῦν περισσότεροι νεκροὶ παρά ζωντανοί, ἀλλὰ πού στήν πραγματικότητα, ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ ζωντανούς, ἀφοῦ κάθετι πού ἔζησε ἀληθινὰ ζεῖ ἢ καί μπορεῖ νά ξαναζωντανέψῃ μέσα μας) καί θά τὸν καλέσῃ τὸ προσκλητήριο τοῦ μέλλοντος, ὅπως κάνει γιά ὅλους τοὺς ζωντανούς, πού στήν ὑπάρξιν καί τὴν ἐνεργητικότητά τους ἐνσαρκώνονται οἱ αἰώνιες ἀξίες πού διατηροῦνται ὅπως τὸ φῶς τῆς φλόγας μόνο χάρις στήν ἀδιάκοπη ἀνάπλαση. Οἱ ἀξίες πού δὲν ἔχουν πραγματικὴ δύναμιν πάνω στὸν ἄνθρωπον παρά μόνο ὡς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου πού τίς πραγματώνει.

Νὰ τώρα, πραγματικά, ὁ «μικρὸς ἄνθρωπος» στὸ τέρμα τῆς ἀνθρωπιστικῆς του μόρφωσης. Θά πρέπει νά ἔχῃ ἔρθῃ σὲ ζωντανὴν σχέση μετὰ ἀμέτρητες μορφές ἀνθρωπισμοῦ, μετὰ διάφορους τύπους ζωῆς πού ἐπεξεργάστηκε ὁ ἄνθρωπος, μετὰ τὰ λογοτεχνικά ἔργα τέχνης πού μ' αὐτὰ ἐκφράστηκε, μετὰ τὰ φιλοσοφικά συστήματα πού συνέλαβε, μετὰ τὰ ὄργανα πού δημιούργησε γιά νά προαγάγῃ μερικές ἀξίες διανοητικές, ἠθικές ἢ πνευματικές: τὴν ἐπιστήμη, τὸ δίκαιο, τὴν ἠθική, τίς θρησκείες, τὴν πολιτική, τὴν παι-

1. Ὁ γνωστὸς ἥρωας στὸν «*Αρχοντοχωριάτη*» τοῦ Molière.

δεία. Οί δάσκαλοι του έφθβου είναι εκείνοι που θα καταπιαστούν βαθύτερα, όχι μόνο με λόγια, αλλά με την καθημερινή τους στάση, να του έμπνεύσουν το σεβασμό των αξιών, που προσπάθησαν να τον κάμουν να ξεχωρίσει κάτω από τα γεγονότα στους πιο αντιπροσωπευτικούς ανθρώπινους τύπους: την αλήθεια, την όμορφία, την ήθικη, τη θρησκευτική συνείδηση.

Αυτή τη στιγμή το σχολείο πια θα έχη κάμη ό,τι μπορεί να κάμη....το πιο ουσιαστικό μένει να γίνει κατόπιν. 'Ο δάσκαλος μπορεί αναμφισβήτητα, χάρη σ' ό,τι αντιπροσωπεύει, να δημιουργήσει τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις γι' αυτή την ουσιαστική και μυστηριακή έργασία: Πρέπει όμως αυτή να πραγματωθή σ' έναν-ένα χωριστά τους μαθητές του, κι αυτό δεν έξαρτάται διόλου πια απ' αυτόν, αλλά είναι «θεϊο δώρο».

Τό σχολείο θα έχη βάλει τους ανθρώπους της αύριο σε έπαφή με τους ανθρώπους του σήμερα, που μέσα τους ό άνθρωπισμός λάμπει με την πιο φωτεινή και ζεστή φλόγα. Θα τους μάθη να διακρίνουν τις αξίες που αυτοί οι πνευματικοί κήρυκες έnsαρκώνουν, με τους πιο διαφορετικούς τρόπους. Μένει πια να ανάψη και σ' αυτούς αυτή ή φλόγα και ν' αποφασίσουν με την καρδιά τους να ύπηρετήσουν και οι ίδιοι αυτές τις αξίες. Μένει, μια που μπήκαν στη κοινωνία των ανθρώπων, που έμαθαν καθαρά ν' ακούνε μέσα τους τη φωνή της αποστολής τους και που παλληκαρίσια, χωρίς συμβιβασμούς έμαθαν να προσαρμόζουν σ' αυτήν τις σκέψεις και τις πράξεις τους, να λάβουν συνείδηση, αυτοί, της πραγματικής έσωτερικής τους ανάγκης, του μοναδικού τους προσορισμού, και όπως οι ήρωες του πνεύματος που έμαθαν να τους θαυμάζουν, να στηρίζουν τη ζωή τους πάνω σ' αυτές τις αξίες.

Τό άνθρωπιστικό σχολείο, έτσι, τείνει σε μια θρησκευτική αντίληψη της ζωής και ό δάσκαλος του, αν δουλέψη με πλήρη συνείδηση των απαιτήσεων αυτής της ύψηλης αποστολής, δουλεύει με πνεύμα θρησκευτικό.

LOUIS MEYLAN

Μετάφρ. 'Αθηνās Καλογροπούλου

ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Λίγες έννοιες μπορεί να συναντήσει κανείς στον τομέα της έπιστήμης που να παρουσιάζουν τις δυσκολίες και την ασάφεια του όρου «νοημοσύνη». Μ' όλη την πρόοδο που ή ψυχολογία έχη να επιδείξει τα τελευταία χρόνια, μ' όλες τις διαμάχες που διαδραματίστηκαν γύρω από την έννοια αυτή, ή νοημοσύνη του άτομου έξακολοθυε να είναι ένα περίπου άπιαστο έπιστημονικά αντικείμενο. Δεν ξέρουμε καλά-καλά την ύφή της, τη σύστασή της, τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα, δεν ξέρουμε αν είναι μια ξεχωρη ιδιότητα του ανθρώπινου νοῦ ή ή συνισταμένη των έκδηλώσεών του, αν δίνεται στον άνθρωπο από τη γέννησή του, σ' ώρισμένη ποιότητα ή ποσότητα, αν εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων ή αντίθετα μένει στάσιμη, κι αν εξελίσσεται και αναπτύσσεται, ποιά έποχή στην προσωπική ιστορία του άτομου παίρνει τέλος ή εξέλιξή της αυτή. Γι' αυτό ό Α. Binet, ένας από τους λίγους έπιστήμονες, που έκαμαν έργο τους την ύπόθεση της νοημοσύνης, όταν ρωτήθηκε τί είναι νοημοσύνη; απάντησε: «Μα αυτό που μετράνε τα τέστ μου». 'Ο όρισμός αυτός είναι πολύ χαρακτηριστικός.

Σχετικές με τις δυσκολίες που συναντάμε για να προσδιορίσουμε τον όρο νοημοσύνη, είναι κι' όσες αναφέρονται σ' ένα άλλο επίμαχο ζήτημα: στη μέτρησή της. Σ' όλους είναι γνωστές οι διαμάχες που προκάλεσαν κατά καιρούς οι διάφορες κλίμακες, από την έποχή (1905) που ό Binet σε συνεργασία με τον Simon αποφάσισε να θέσει

στη διάθεση των έρευνητών την πρώτη γνωστή σειρά τέσς νοημοσύνης, ως τις απόπειρες των σημερινών μελετητών του ανθρώπου, Rey, Gille, κ.α. Στο διεθνές συνέδριο της ψυχολογίας του παιδιού που έγινε τον 'Απρίλη του 1954 στο Παρίσι, ή συζήτηση γύρω από τη νοημοσύνη και τη μέτρησή της αποτέλεσε ένα από τα πιο επίμαχα θέματα. 'Αρνητές του προσδιορισμού της νοημοσύνης με τέσς οι αντιπρόσωποι των ανατολικών χωρών, ύποστηρικτές της οι αντιπρόσωποι των δυτικών. 'Ανάμεσά τους ή Γαλλική ψυχολογία, με επί κεφαλής τον καθηγητή René Zazzo, επιχειρούσε να ύποστηρίξει τη μέση λύση της, για να συμβιάσει τα διεστῶτα.

Μ' όποια διάθεση ή πίστη κι' αν αντιμετωπίζουμε το ζήτημα της νοημοσύνης του ανθρώπου, ένα γεγονός δεν μπορούμε να άμφισβητήσουμε: πώς ό προσδιορισμός της, έστω και ό σχετικός, αποτελεί «βασική έπιστημονική ανάγκη». Και την ανάγκη αυτή τη νιώθουμε κάθε φορά που πλησιάζουμε τον άνθρωπο και θέλουμε να τον κάνομε αντικείμενο έρευνας: σάν ψυχοτεχνικοί στο έργοστάσιο, σάν συνεργάτες γιατροῦ στα ψυχοπαθολογικά ίnsτιτούτα, σάν σύμβουλοι σε κλινικές ανώμαλων παιδιών σάν σχολικοί ψυχολόγοι. Την ίδια ανάγκη αντιμετωπίζουμε και στην περίπτωση του έπαγγελματικού προσανατολισμού.

'Ο έπαγγελματικός προσανατολισμός, σάν κλάδος της ατομικής ψυχολογίας, έχη για έργο του τη μελέτη του άτομου με το συγκεκριμένο σκοπό την εξερεύνηση του κατάλληλου για τις ικανότητες και την ιδιοσυστασία του επαγγέλματος. 'Ιδιαίτερη σημασία αποκτά ή εξακρίβωση της νοημοσύνης, ό προσδιορισμός του δείκτη νοημοσύνης, γιατί αυτός προσανατολίζει προς το επίπεδο των επαγγελματών, ενώ οι επί μέρους ιδιότητες έπισημαίνουν ένα έπάγγελμα ανάμεσα στα πολλά που συναντάμε στο ίδιο επίπεδο, σάν το πιο κατάλληλο για το άτομο που μάς άπασχολεί. Τα έλεύθερα έπαγγέλματα καθώς και όλα τα έπιστημονικά έχουν ανάγκη από δείκτη νοημοσύνης μεγαλύτερο από εκείνον που χρειάζονται τα άλλα. 'Υπάρχει άλλωστε για το ζήτημα αυτό λεπτομερειακή ταξινόμηση των διαφόρων επαγγελματών σ' όλες τις χώρες. Δίνουμε την πιο σύντομη βγαλμένη από τις στατιστικές του 'Αμερικανικού στρατού (1):

Έπάγγελμα	Δείκτης Νοημοσύνης	Έπάγγελμα	Δείκτης Νοημοσύνης	Έπάγγελμα	Δείκτης Νοημοσύνης
1) Μηχανικός	118	9) 'Υπάλληλος Ταχυδρομείου	95	17) 'Αεροποιός	85
2) Κληρικός (έπιστήμ.)	116	10) Μουσικός όρχήστρας . .	95	18) Σουβατζής	85
3) Γιατρός	109	11) Φαρμακοποιός	94	19) Κομμωτής	83
4) Καθηγητής	107	12) Τηλεφωνητής	90	20) 'Αμαξάς	83
5) Χημικός	107	13) 'Αστυνομικός	89	21) Κτίστης	77
6) 'Οδοντογιατρός . . .	105	14) Πυροσβέστης	88	22) Ναυτικός	75
7) Στενογράφος	102	15) Ράφτης	88	23) Μάγειρος	71
8) Ραδιοτηλεγραφετής	96	16) Ξυλουργός	88	24) Ψαράς	69

'Ο Leon Walther, καθηγητής του 'Επαγ. Προσανατολισμού στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης και διάδοχος, για πολλά χρόνια, του Claparède στο 'Ινστιτούτο Ρουσσώ, χαράσσει βασική, διαχωριστική γραμμή στις περιπτώσεις Ε.Π. που του παρουσιάζονται. 'Αρχίζει με την άπαραίτητη αναζήτηση του δείκτη νοημοσύνης. 'Όταν ξεπερνάει τα 100, δεν συνεχίζει την εξέταση, ούτε έρευνά τις επί μέρους ιδιότητες του άτομου. Κι' αυτό, γιατί πιστεύει πως άτομα με δείκτη νοημοσύνης πάνω από 100

μπορούν να επιδοθούν με επιτυχία σ' όποιοδήποτε επάγγελμα και να το προσαρμόσουν στις προσωπικές τους δυνατότητες.

Τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη νοημοσύνη του ατόμου και τη μελλοντική επαγγελματική του επίδοση μ'ας δείχνει και ο παρακάτω πίνακας του C. Burt που παίρνουμε από το γνωστό βιβλίο του R. Zazzo: «Intelligence et Quotient d'âges» (P.U.F.) σελ. 22:

Δείκτης Νοημοσύνης	Μορφωτική επίδοση	Παιδιά	Επαγγελματική επίδοση	Ενήλικες
> 150	Υπότροφοι του Παν/μίου....	0,2 %	Ανώτερα διοικητικά και ελεύθερα επαγγέλματα.....	0,1 %
130-150	Υπότροφοι Μέσων Σχολών...	2 %	Τεχνικά και ελεύθερα επαγγέλματα, καθηγητές.....	3 %
115-130	Δημοτικό (άνωτερες τάξεις) Μέση παιδεία.....	10 %	Εργάτες με καλήν ειδίκευση και υπάλληλοι γραφείων...	12 %
100-115	Δημοτικό.....	38 %	Ειδικευμένοι εργάτες, μικρο-έμποροι.....	26 %
85-100	Δημοτικό.....	38 %	Εργάτες μισοειδικευμένοι....	33 %
70-85	Σε τάξεις καθυστερημένων...	10 %	Εργάτες χωρίς ειδίκευση....	19 %
50-70	Σε σχολεία ειδικά, καθυστερημένων διανοητικά.....	1,5 %	Εργασία κατά διαστήματα...	7 %
< 50	Σε σχολεία για ανεπίδεκτους μαθήσεως.....	0,2 %	Ατομα κλεισμένα σε άσυλα...	0,2 %

Απ' όσα είπαμε παραπάνω βγαίνει, πιστεύουμε, το συμπέρασμα πώς ανάμεσα στο δείκτη νοημοσύνης του ατόμου και το επάγγελμα που ασκεί ή θα ασκήσει, υπάρχει άμεση σχέση. Γεννάται όμως τώρα ένα άλλο ερώτημα: Ποιά άραγε σχέση υπάρχει ανάμεσα στη νοημοσύνη του ατόμου και στις κοινωνικές και οικογενειακές συνθήκες της ζωής του; Μ' άλλα λόγια, ασκούν καμιά επίδραση οι γενικότερες συνθήκες της ζωής του ατόμου στην ανάπτυξη της νοημοσύνης του, επηρεάζουν δηλ. με έμμεσο τρόπο τον επαγγελματικό προσανατολισμό του ή όχι; (1)

Από μιάν έρευνα που επιχειρήσαμε στα κέντρα Επαγγελματικού Προσανατολισμού στο Παρίσι, σχετικά με το δείκτη νοημοσύνης και τις συνθήκες ζωής των υποκειμένων που είχαν παρορυσιαστή για εξέταση, διαπιστώσαμε πώς οι χαμηλοί βαθμοί νοημοσύνης αναφέρονται σχεδόν πάντα σε παιδιά, σε άτομα, των φτωχών και κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Η διαπίστωση αυτή που απλώς επιβεβαιώθηκε από τη δική μας έρευνα, δεν είναι καινούργια. Ο ίδιος ο Α. Binet γράφει: «Πάντοτε τα παιδιά των φτωχών και εξαθλιωμένων είναι λιγώτερο έξυπνα από τ' άλλα» (2). Το θετικότερο όμως και αναμφισβήτητο πόρισμα βγήκε από τη μεγάλη έρευνα που άρχισε πριν από επτά χρόνια στη Γαλλία. Χιλιάδες ψυχολόγοι και εκπαιδευτικοί, μ' επί κεφαλής τέσσερες ξεχωριστούς επιστήμονες, το ζεύγος H. Pierson, τον καθηγητή της Ψυχοπαθολογίας του παιδιού στην Ιατρική σχολή Heuyer, και το διευθυντή του Ε. Π. του Σηκουάνα και καθηγητή του αντίστοιχου Ινστιτούτου Roger Gille, πήραν μέρος στην τεράστια σ' έκταση επιστημονικήν εξόρμηση, στην οποία εξετάστηκαν πάνω από 100.000 παιδιά. Τ' αποτελέσματα δημοσιεύτηκαν πέρυσι σε ειδικό τόμο (3) και είναι ξεκάθαρα και κατηγορηματικά. Όλα τα παιδιά των

1. Το θέμα διαπραγματευόμαστε πλατύτερα στη μελέτη μας που πρόκειται να κυκλοφορήσει: «Νοημοσύνη και επίδραση του περιβάλλοντος».

2. «Idées modernes sur les enfants» σελ. 64.

3. «Le niveau intellectuel des enfants d'âge scolaire» par Heuyer, Piéron etc. P.U.F.

εύπορων γονέων είχαν δείκτη νοημοσύνης ανώτερο από τα παιδιά των φτωχών γονέων.

Σάν κριτήριο για την έρευνα τη νοημοσύνης των παιδιών χρησιμοποιήθηκε ένα test mosaïque του Gille που όπως είπαμε διευθύνει τον Ε.Π. στην περιοχή του Σηκουάνα. Γι' αυτό και τα αποτελέσματα της έρευνας χρησιμοποιούνται σ' όλα τα κέντρα για τον επαγγελματικό προσανατολισμό, υποχρεωτικά. Οι επαγγελματικοί προσανατολιστές μάλιστα έχουν εξοικειωθεί τόσο πολύ, που από τις πρώτες πληροφορίες που δίνει ο εξεταζόμενος, προσδιορίζουν περίπου και τον τομέα των επαγγελμάτων που του ταιριάζει, θυμάμαι χαρακτηριστικά μιά περίπτωση. Στο κέντρο Ε.Π. του Iverg, στο Παρίσι, παρουσιάστηκε μιά μέρα για εξέταση ένας νεαρός ηλικίας 16 χρόνων, Άλγερινος. Ο αρμόδιος υπάλληλος - ψυχολόγος, μόλις άκουσε τον τόπο της καταγωγής του, μου είπε πιδ σιγά: «Θα τον στείλω στο τάδε έργοστάσιο» θα είναι καλά εκεί». «Σύμφωνοι, του απάντησα, μ'α δεν τον εξετάσατε ακόμα. Δεν ξέρουμε ούτε τη νοημοσύνη του». Και μου έδωσε μιά απάντηση που τότε μου είχε κάμει μεγάλη εντύπωση. «Ο βαθμός νοημοσύνης του θα είναι γύρω στα 90. Κανείς Άλγερινος δεν ξεπερνάει τα 100». Το αποτέλεσμα της εξέτασής επιβεβαίωσε την πρόβλεψή του.

Αυτές είναι οι διαπιστώσεις της επιστήμης οι σχετικές με το πρόβλημα που μ'ας απασχολεί. Στον επιστήμονα όμως, που δεν περιορίζει το έργο του στα στενά πλαίσια μι'ας εργαστηριακής εξέτασής, μ'α το συσχετίζει με την πλατύτερη ζωή, όπου το κάθε τι παίρνει νόημα και αξιοποιείται, σ' αυτόν τον επιστήμονα οι παρακάτω διαπιστώσεις θέτουν ώρισμα έρωτήματα. Ας δοΰμε μερικά:

1) «Όσο τουλάχιστο μ'ας δείχνει η ζωή, στην πράξη της, δεν έχει αποδειχθεί με τρόπο κατηγορηματικό, πώς τα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών τάξεων υστερούν σε νοημοσύνη, κι' ακόμη πιδ πέρα, στην άσκηση του επαγγέλματός τους, σε σχέση με τα πιδ εύπορα παιδιά. Γιατί η ψυχολογική εξέταση δίνει κατά κανόνα το αντίθετο αποτέλεσμα;

2) Αφού τα επαγγέλματα έχουν ταξινομηθεί σύμφωνα με τη νοημοσύνη που απαιτούν, ο επαγγελματικός προσανατολιστής, στην εκτέλεση του έργου του, θα πρέπει να κατευθύνει προς τα ανώτερα και πιδ υπεύθυνα επαγγέλματα τα παιδιά που έχουν ανώτερο δείκτη νοημοσύνης.

3) Εφ' όσον η επιστημονική έρευνα έχει αποδείξει πώς τα παιδιά που ζούν με περισσότερη άνεση και μεγαλώνουν σε καλύτερες βιωτικές συνθήκες, έχουν ανώτερο δείκτη νοημοσύνης, τότε τα παιδιά της κατηγορίας αυτής θα είναι εκείνα που θα πρέπει να προσανατολίζονται προς τα ανώτερα επαγγέλματα.

4) Αντίθετα από την παρακάτω περίπτωση, τα παιδιά που έζησαν και μεγάλωσαν σε συνθήκες όχι καλές, μ'α και παρουσιάζουν κατώτερο δείκτη νοημοσύνης, θα πρέπει να προσανατολίζονται προς τα κατώτερα επαγγέλματα.

5) Ποιές συνέπειες μπορούν να έχουν άραγε, για την κοινωνική ζωή, οι παραπάνω διαπιστώσεις;

6) Πώς ο επιστήμονας, που επιχειρεί τον Ε.Π. των παιδιών και γενικότερα των ατόμων, μπορεί ν' απαλλαγεί από το φαύλο κύκλο που του δημιουργούν τα επιστημονικά δεδομένα, γύρω από την εργασία του;

Πολλές φορές σταθήκαμε πάνω στα έρωτήματα αυτά. Ας ελπίσουμε πώς η βαθύτερη επιστημονική έρευνα γρήγορα θα φωτίσει και τα ζητήματα αυτά, όπως έφωτισε τόσα και τόσα που ο άνθρωπος νοΰς της έβαλε στο δρόμο της.

MARIA ΧΟΥΡΛΑΚΗ

ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Τὸ παρακάτω ἄρθρο δημοσιεύθηκε στὸ ἀμερικανικὸ περιοδικὸ Journal of Philosophy (τεῦχος 17 Μαρτίου 1955, σελ. 141-152) καὶ ἔκανε ἐντύπωση στοὺς πανεπιστημιακοὺς κύκλους τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν.

Ὁ συγγρ. Walter Cerf (καθηγητὴς στὸ Brooklyn College) ποὺ περιηγήθηκε τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια καὶ εἶδε πῶς διδάσκεται ἐκεῖ σήμερα ἡ Φιλοσοφία, κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου.

Μιὰ νεολαία ποὺ τὸ μυαλό της γεμίζει ἀπὸ ἀόριστες καὶ σκοτεινὲς ἔννοιες, εἶναι πάντοτε εὐάλωτη ἀπέναντι στὴν προπαγάνδα τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς μισαλλοδοξίας καὶ εὐκόλα μπορεῖ νὰ γίνῃ ὄργανο νέων θηριωδιῶν.

Οἱ ἀλήθειες τοῦ ἁρθροῦ τούτου ἰσχύουν γιὰ κάθε χώρα, ὅπου ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας γίνεται μὲ κενὲς καὶ θολὲς ἔννοιες καὶ χωρὶς προσήλωση στὴν αὐστηρὴ πειθαρχία τοῦ ἐπιστημονικοῦ λογισμοῦ. Γι' αὐτὸ δημοσιεύουμε στὶς στήλες μας τὶς εὐστοχὲς παρατηρήσεις τοῦ καθηγητῆ κ. Cerf.

Τὸ 1953 ἐπέρασα δύο μῆνες στὴ Δυτικὴ Γερμανία ταξιδεύοντας ἀπὸ Πανεπιστήμιο σὲ Πανεπιστήμιο καὶ ἀκούοντας μαθήματα καὶ φροντιστήρια φιλοσοφίας. Βρῆκα ὅτι ἡ φιλοσοφία ποὺ δεσπόζει στοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους τῆς Γερμανίας εἶναι ἕνας ἐκζητημένος ὑπαρξισμὸς (existentialismus). Οἱ παρακάτω σελίδες προσπαθοῦν νὰ ἐκθέσουν τὶς διανοητικὲς καὶ ἠθικὲς συνέπειες ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ἀπάνω στὶς ἑκατοντάδες χιλιάδων Γερμανοὺς σπουδαστὲς ποὺ εἶναι ἐκτεθειμένοι στὶς ἐπιδράσεις της. Τὸ ἄρθρο τοῦτο δὲν ἔχει φιλοδοξία φιλοσοφικοῦ δοκιμίου. Ἐκεῖνο ποὺ θέλει νὰ τονίσει εἶναι οἱ παιδαγωγικὲς συνέπειες τοῦ ἐκζητημένου ὑπαρξισμοῦ. Ζητῶ συγγνώμην ἀπὸ τὸ μὴ φιλόσοφο ἀναγνώστη γιὰ τὶς λίγες φιλοσοφικὲς περικοπές, τὶς ἀναπόφευκτες μέσα σὲ ἕνα ἄρθρο ποὺ πραγματεύεται τὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀπὸ τὸ φιλόσοφο ἀναγνώστη γιὰ τὶς ἀκόμη περισσότερες ἀφιλοσόφητες ὑπεραπλοποιήσεις, τὶς ἐξίσουν ἀπαραιτήτες σ' ἕνα ἄρθρο τοῦ εἵδους τούτου.

1. Ἡ χαλάρωση τῆς διανοητικῆς ἀντίστασης. Ὅποιος γνωρίζει τὴ φιλοσοφία τοῦ μέσου μορφωμένου Γερμανοῦ, μπορεῖ νὰ προβλέψῃ ἔαν ἕνας νέος Χίτλερ, ἐφ' ὅσον θὰ συνωμοτήσουν ὠρισμένες συνθήκες γιὰ νὰ τὸν δημιουργήσουν, θὰ συναντήσῃ ἢ ὄχι μεγάλη διανοητικὴ καὶ ἠθικὴν ἀντίσταση στὴ Γερμανία. Αὐτὴ ἡ ἀποψη μπορεῖ νὰ φαίνεται ὄχι ρεαλιστικὴ στοὺς Ἀμερικανούς. Συγκρινόμενη μὲ τὴ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία παίζει μικρότερο ρόλο στὴ δική τους ζωὴ. Ἐν τούτοις στὴ Γερμανία ἡ φιλοσοφία ὡς κοσμοθεωρία ἔχει ὑποκαταστήσῃ τὴ θρησκεία σὲ σημαντικὴ ἔκταση καὶ παίζει σπουδαῖο ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν μορφωμένων τάξεων. Ἡ δεσπόζουσα φιλοσοφία στὴ Γερμανία εἶναι σήμερα ὁ ὑπαρξισμός. Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἀκριβῶς τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφίας ποὺ θὰ ὁδηγήσῃ σὲ μιὰ χαλάρωση τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀντίστασης τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἀπέναντι στὸν πολιτικὸ ρωμαντισμό. Ἀλλὰ πρῶτα πρέπει νὰ μιλήσω γιὰ τὴ διανοητικὴν ἀντίσταση.

Λέγοντας διανοητικὴν ἀντίσταση ἐννοῶ ἀντίσταση ἀπέναντι σὲ δοξασίες ποὺ ἐκφράζονται ἀόριστα καὶ διφορούμενα καὶ δὲν βασίζονται ἀπάνω σὲ στερεὰ ἐπιχειρήματα καὶ καθαρὴ προφάνεια. Τέτοια ἀντίσταση πρέπει ἡ ἴδια νὰ αἰτιολο-

γεῖται καὶ νὰ ἐκφράζεται μὲ ὕψος διαμορφωμένο ἀπὸ μιὰν ἔμμονη τάση πρὸς τὴ σαφήνεια καὶ τὴν ἀπλότητα τοῦ νοήματος καὶ τῆς γλώσσας, πρὸς τὴ λογικὴν αὐστηρότητα τῶν ἀποδείξεων καὶ πρὸς τὴν ἀγωγή τῆς καθαρῆς προφάνειας. Οἱ τάσεις αὗτὲς ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴ μας συνείδηση καί, ὅταν γίνονται ἑξεις, εἶναι ὁ ἄξονας τῆς ἔλλογης στάσης τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ βασικὸ χρέος ποὺ ἔχει ὁ δάσκαλος τῆς φιλοσοφίας πρὸς τοὺς φοιτητὲς του, εἶναι τὸ χρέος νὰ ξυπνήσῃ μέσα τους τὶς πνευματικὲς τάσεις πρὸς τὴ σαφήνεια καὶ τὴν ἀπλότητα γλώσσας καὶ νοήματος, πρὸς τὴ λογικὴν αὐστηρότητα καὶ πρὸς τὴν ἀγωγή τῆς καθαρῆς προφάνειας. Ἔτσι βάζει τὰ θεμέλια γιὰ τὴν πνευματικὴ τους συνείδηση μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργήσῃ μέσα τους τὴ διανοητικὴν ἀντίσταση πρὸς ὅλες ἐκείνες τὶς δοξασίες ποὺ εἴτε ὑπολείπονται ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀξίες ἢ φανερὰ τὶς ἀντιστρατεύονται.

Ἦσως φανοῦμε ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πηγαίνουμε ἀντίθετα πρὸς αὐτὲς τὶς βασικὲς πνευματικὲς ἀξιώσεις, ἐφ' ὅσον δὲν τὶς δικαιολογοῦμε, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς τὶς θέτομε σὰν νὰ εἶναι ἔσχατα δόγματα, λέγοντας ὅτι ἡ πνευματικὴ συνείδηση εἶναι βασικὸ ἀγαθόν, ὅτι ἡ ἔλλογη στάση εἶναι τὸ πιὸ ἐπιθυμητὸ πρᾶγμα τοῦ κόσμου καὶ ἀντίστοιχα, ὅτι τὸ ξύπνημα αὐτῆς τῆς συνείδησης καὶ ἡ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς στάσης εἶναι τὰ βασικὰ παιδαγωγικὰ καθήκοντα τοῦ φιλοσόφου. Γιὰ νὰ διατυπώσωμε αὐτὴ τὴ σκέψη σὰν παραδοξολογία: πρέπει, φαίνεται, νὰ δικαιολογήσωμε τὴν ἀξίωσή μας τὰ πάντα νὰ δικαιολογοῦνται. . .

Αὐτὴ ἡ παραδοξολογικὴ διατύπωση κάνει φανερὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐδῶ φτάσαμε στὸ τέρμα τῆς λογικῆς τροχιάς μας. Ἡ βασικὴ μας ἀπαίτηση γιὰ λογικότητα εἶναι ἡ ἴδια καὶ τὸ μὴ-λογικόν. Κάθε ἄλλη θεμελίωση θὰ ὁδηγοῦσε σὲ φαῦλο κύκλο. Γιατί, ἐὰν ἡ ἀξίωσή μας γιὰ λογικότητα εἶναι ἐκείνη ποὺ γεννᾷ τὸ χρέος νὰ δίνουμε λόγο γιὰ τὶς δοξασίες μας, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀξίωση δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ χωρὶς νὰ προϋποθέσῃ τὸν ἑαυτὸ της. Ὑπάρχουν ἀοχὲς πίσω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐμεῖς ὡς λογικὰ ὄντα δὲν μποροῦμε νὰ προχωρήσωμε.

Ἀτυχῶς, ὁ ὑπαρξισμὸς φιλόσοφος ἀπὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὅτι ἡ ἀπαίτησή μας γιὰ λογικότητα εἶναι ἡ ἴδια καὶ τὸ μὴ-λογικόν, ἔβγαλε τὸ ἐσφαλμένο καὶ ὀλέθριο συμπέρασμα ὅτι πρέπει αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ τείνῃ πρὸς τὸ μὴ-λογικόν καὶ ὅτι ἡ ἀξίωση τῆς λογικότητας εἶναι ἐπιπόλαιη καὶ παραπειστικὴ.

Θὰ δώσω τώρα παραδείγματα ποὺ θὰ δείξουν σὲ τί ἐπιδράσεις κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀναπόφευκτα ἐκτεθειμένοι οἱ Γερμανοὶ φοιτητὲς μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Ἀρχίζω μὲ τὸ μάθημα ἐνὸς καθηγητῆ ποὺ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του ὡς ἰσχυρὸς καὶ στερεὸς νοῦς. Ἐδίδασκε Εἰσαγωγὴν στὴ Λογικὴ καὶ στὴν Ἐπιστημολογία. Ἡ μεγάλη του αἰθουσα ἦταν ἐντελῶς γεμάτη, κυρίως ἀπὸ μέλλοντες ἐκπαιδευτικούς τῶν σχολείων τῆς Μέσης Παιδείας.

Σκοπὸς τοῦ μαθήματος ἦταν νὰ δώσῃ στοὺς φοιτητὲς μιὰν ἰδέα τί εἶναι ἡ φιλοσοφία, καὶ κυρίως τί εἶναι ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Ἐπιστημολογία. Προσπάθησε τὴν ἀρχὴ νὰ ξεχωρίσῃ τὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὴν Ψυχολογία. «Ἐὰν κανεὶς ἐπιθυμεῖ» εἶπε «νὰ συλλάβῃ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ, πρέπει νὰ τὸ συλλάβῃ στὴν τε-

λική του πλήρωση (Vollendung)». Τα ενεργήματα του ανθρώπινου νοῦ τείνουν πρὸς κάτι, διευθύνονται πρὸς ἓνα ἀντικείμενο. «Βλέπω, π.χ., σημαίνει ὅτι ἔγχρωμα πράγματα γίνονται γιὰ μὲ παρόντα σὰ χρώματα καὶ σὰ σχήματά τους». Ἐνα «τατικό» (πὺν τείνει, διευθύνεται δηλ. πρὸς κάτι) ἐνέργημα (intentional act) βρῖσκει τὴν πλήρωσή του, ὅταν τὸ ἀντικείμενό του γίνεταί παρὸν στὸ νοῦ. «Ἡ Ψυχολογία ὁμῶς ἀποβλέπει σὰ τατικά ἐνεργήματα καὶ ὄχι σὰ ἀντικείμενα αὐτῶν τῶν ἐνεργημάτων. Ἐφ' ὅσον ἐπομένως παραμελεῖ αὐτὸ πὺν φέρνει τὸ ἐνέργημα σὴν τελική του πλήρωση, ἡ Ψυχολογία δὲν ἀσχολεῖται μὲ τίς οὐσίες». Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ Λογική καὶ ἡ Ἐπιστημολογία ἀσχολοῦνται μὲ τίς «οὐσίες» (εἶναι ἐπιστήμες «οὐσιαστικές»). Γιατὶ ἐξετάζουν τὴ γνώση μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Γιατὶ τὸ φιλόσοφο γνώση εἶναι «ἡ μέσῳ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ γινώσκειν παρουσία αὐτοῦ πὺν νοεῖται καὶ γινώσκειται σὲ αὐτὸν πὺν νοεῖ καὶ γινώσκει, καὶ ἀντίστροφα, ἡ παρουσία αὐτοῦ πὺν νοεῖ καὶ γινώσκει σὲ ἐκεῖνο πὺν γινώσκειται καὶ νοεῖται. Αὐτὴ ἡ παρουσία εἶναι τὸ θέμα τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Ἐπιστημολογίας».

Ἀφοῦ ξεχώρισε μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ «μὴ οὐσιαστική» Ψυχολογία ἀπὸ τὴν «οὐσιαστική» Φιλοσοφία, ὁ διδάσκων προχώρησε σὲ μιὰ πληρέστερη ἔννοια τῆς Φιλοσοφίας. Ὡς ἀφετηρία μεταχειρίστηκε τὸν ὄρο «παρουσία», κύριο στυλο δλόκληρης τῆς ὑπαρξιακῆς θεωρίας. «Παρουσία εἶναι αὐτὸ πὺν ἀγκαλιάζει ἐμένα πὺν νοῦ καὶ ὅ,τι νοεῖται. Εἶναι λοιπὸν κάτι πὺν βρῖσκεται πρὶν ἀπὸ τὴ διάσπαση πὺν υποκειμένου-ἀντικειμένου, κάτι πὺν ὑπέρκειται καὶ ξεπερνᾷ αὐτὴ τὴ διάσπαση, κάτι τὸ ὑπερβατολογικό. Ἡ Φιλοσοφία οὐσιαστικά εἶναι μελέτη τοῦ ὑπερβατολογικοῦ. Νὰ μιλοῦμε λοιπὸν γιὰ ὑπερβατολογικὴ Φιλοσοφία εἶναι πλεονασμός».

Αὐτὴ, νομίζω, εἶναι μιὰ πιστὴ περίληψη τῆς διδασκαλίας του. Τὸ μάθημα ἦταν καλὰ οργανωμένο. Πρῶτα ἡ Ψυχολογία ἀπέναντι στὴ Φιλοσοφία ἔπειτα ἡ Φιλοσοφία ὡς ὑπερβατολογικὴ μελέτη. Ἐγιναν συχνὲς προσπάθειες γιὰ ὁρισμοὺς καὶ δόθηκαν παραδείγματα γιὰ ν' ἀποσαφηνισθοῦν ὄροι ὅπως τατικότητα (intentionality), γνώση, ὑπερβατολογικό. Στὰ δύο αὐτὰ σημεία ὁ διδάσκων ἔδειξε ἀλήθεια περισσότερη δύναμη καὶ στερεότητα στοχασμοῦ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὑπαρξιακοὺς φιλοσόφους. (Εἶναι, ἄλλωστε, καθολικὸς καὶ ἡ ἀσκησή του στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη δὲν ἐπῆγε ἐντελῶς στὰ χαμένα). Ἀλλὰ τί ἄγνοια πραγμάτων στὸ κεφάλαιο τῆς Ψυχολογίας! Τί ἀνοησία νὰ χαρακτηρίσει τὴν Ψυχολογία «μὴ οὐσιαστική» καὶ τὴ Φιλοσοφία «οὐσιαστική». Τί παρανόηση τῆς λειτουργίας τοῦ ὁρισμοῦ! Τί γλωσσικὴ θολούρα στὴ χρῆση, π.χ., τοῦ ὄρου Vollendung, πὺν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἢ τελειότητα ἢ πληρότητα. Τί ἀνεύθυνη ἀκατανοησία νὰ ὁρίζεται μὲ γλώσσα μεταφορικὴ καὶ συναισθηματικὴ ἡ παρουσία ὡς κάτι τὸ ὑπερβατολογικό!

Νὰ τώρα καὶ μερικὲς σταφίδες ἀπὸ ἓνα ὑπαρξιακὸ γλύκισμα παρασκευασμένο ἀπὸ ἓνα φιλόσοφο πὺν διδάσκει στὸ μεγάλο Πανεπιστήμιο τοῦ Heidelberg: «Στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἱλιγγιώδους φρενίτιδας πὺν μᾶς ἔδωσε τὸ ἄπλωμα τῆς δυνάμει μας ἀπάνῳ στὸν κόσμῳ, χαράχτηκε στὸ μέτωπό μας ἓνα μαῦρο σίγμα. Τὸ πεπωμένο πὺν ἔχει γραφεῖ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου εἶναι ὅτι βυθιστήκαμε χωρὶς διέξοδο μέσα στὸ Μηδέν. Οἱ Ἕλληνες ποτὲ δὲν ἐνοιῶσαν τὸ Μηδέν στὴν

τρομερὴ οὐσία του. Γιατὶ ἡ ἀ priori ἔνταξη στὸ θεϊκὸ κόσμῳ ἦταν κάτι πὺν βρῖσκοτανε μέσα στὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἑλλήνα. Ὅσον καιρὸ οἱ θεοὶ κυβερνοῦν τὸν κόσμῳ, ἀποτελοῦν ἓνα τεῖχος πὺν ἀπάνῳ του τοῦ κάκου ἐφορμᾷ τὸ Μηδέν — τὸ Μηδέν: ἡ φορικιαστικότερη δύναμη πὺν πέφτει ἀπάνῳ στὸν ἀνθρώπο».

Ἀπὸ ἓναν ἄλλο φημισμένο ὑπαρξιακὸ φιλόσοφο βρῖσκω μέσα στὸ σημειωμὰτάριό μου αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἔξοχη σύνοψη τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς: «Ἡ ἀπόφαση νὰ ἀπαγορεύεται στὸν καθένα ὅ,τι δὲν ἔγκειται στὴν ἀνθρώπινη δύναμη καὶ νὰ ἐπιτρέπεται ὅ,τι ἔγκειται».

«Ὁ Παρμενίδης» μᾶς λέγει ἓνας ἄλλος «εἶναι βυθισμένος στὴν καθεαυτότητα τοῦ Εἶναι καὶ τὸ Ὄν χάνεται μακριὰ του». Ὁ Ἡράκλειτος, μολονότι ἐπίσης γοητευμένος ἀπὸ τὸ Ὄν, «θεωρεῖ τὸ Ὄν στὴν παρουσία του ἢ μέσα σὲ ἔγχρονα ὄντα».

Θὰ μπορούσα νὰ πολλαπλασιάσω αὐτὰ τὰ παραδείγματα ad nauseam. Ἐχουν τόσο λίγο νόημα μέσα στὴν ἀλληλουχία τῶν συφραζομένων, ὅσο καὶ ἔξῳ ἀπ' αὐτὴν.

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ ὅρους τοῦ φιλοσοφεῖν εἶναι ἐκζήτηση καὶ συναισθηματισμός.

Οἱ ὑπαρξιακοὶ πιστεύουν ὅτι φιλοσοφοῦν, ὅταν μεταφράζουν τὴν καθημερινὴ γλώσσα στὴ φρασεολογία τοῦ Heidegger. Στὸν Heidegger οἱ ὄροι αὐτοὶ εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας. Μολονότι αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς προσωπικῆς ἔκφρασης ἔχει τὴ θέση του μᾶλλον στὴν Τέχνη παρὰ στὴ Φιλοσοφία, θὰ μπορούσε ἐν τούτοις νὰ ὑπάρχει καὶ στὴ Φιλοσοφία χῶρος γιὰ συστήματα πὺν ἀποτελοῦν μᾶλλον τὴν τεκμηρίωση τῶν σκέψεων μιᾶς ἐξαιρετικῆς προσωπικότητας διὰ μέσου τῶν ἐννοιῶν. Ἀκριβῶς ὁμῶς ἐπειδὴ τὸ ὅφος τοῦ Heidegger εἶναι τόσο ἀποκλειστικά ἔκφραστικό τῆς δικῆς του μοναδικῆς ἰδιοφυΐας, δὲ μπορεῖ νὰ περάσει σὲ ἄλλους στοχαστὲς χωρὶς νὰ γίνῃ ἐκζήτηση. Γιατὶ τοῦτο προτιμῶ νὰ ὀνομάσω «ὑπαρξιακὸ μανιερισμὸ», παρὰ «ὑπαρξισμό» τὸ εἶδος τῆς Φιλοσοφίας πὺν ὑπερισχέει σήμερα στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια.

Πιστεύω ὅτι ὁ Heidegger ὑπῆρξε ὁ πῦν πρωτότυπος φιλόσοφος τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν περίοδο πὺν ἀπλώνεται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔως τὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου. Ἡ ἀδυναμία του εἶναι ἡ ἔλλειψη ἀναλυτικῆς σαφείας. Οἱ διασῶτες τοῦ ὑπαρξιακοῦ μανιερισμοῦ, χωρὶς νὰ ἔχουν κανένα ἀπὸ τὰ πνευματικὰ του χαρίσματα, καὶ ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνοντας σὲ χαμηλὸ τόνο καὶ μὲ τρόπο παραπλανητικὸ τίς προσωπικῆς του ἀπόψεις, ἔχουν ἐντελῶς περιπέσει στὸ συναισθηματισμὸ.

Μεταχειρίζονται ὄρους πὺν γεννοῦν στὴν ψυχὴ τῶν ἀκροατῶν ἀόριστα συναισθήματα μυστηρίου. Ἡ φρασεολογία τους φαίνεται ποτισμένη μὲ νοήματα πολλὰ βαθιὰ καὶ δύσκολα νὰ τὰ συλλάβῃ κανείς. Αὐτὸ προκαλεῖ εὐχάριστο αἶσθημα σὲ πολλὰ μυαλά. Μερικὲς θρησκείες μεταχειρίζονται τέτοια μέσα. Γενικά ἡ Φιλοσοφία βρῖσκεται μακριὰ ἀπὸ παρόμοιους πειρασμούς. Στὴ Γερμανία ὁμῶς ὁ ὑπαρξισμὸς ἔγινε θῦμα τους.

Ὑπάρχει μέσα στὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἓνας πῦν ἄμεσος συναισθηματισμὸς

ἀπ' αὐτὸν τὸ φραστικό. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ πάθους καὶ ὁ ἄνθρωπος τῶν συγκινήσεων ἔχουν τὴν ἀπόλυτη προτίμησιν τοῦ ὑπαρξισμοῦ. Ἐνας φιλόσοφος ἔχει πολλὰ ἀξιόλογα πράγματα νὰ πεῖ γιὰ τὰ πάθη καὶ τὶς συγκινήσεις, ἔστω καὶ ἂν μπορεῖ νὰ κάνει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὡς πρόσκοπος τοῦ ψυχολόγου. Ὁ ὑπαρξιακὸς ὁμως μιλῶντας γιὰ τὸ πάθος ἀνακατεῦει μέσα στὴν περιγραφικὴ του ἀνάλυσιν ἀπομιμήσεις του μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε στὸ τέλος δὲν μιλεῖ πιά περὶ πάθους, ἀλλὰ μέσα στὸ πάθος καὶ πρὸς τὸ πάθος. Αὐτὸ συμβαίνει ἰδιαιτέρως ὅταν τὸ πάθος, γιὰ τὸ ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι μιλεῖ, εἶναι μιὰ ἐμπειρία μέσα στὴν ὁποία «τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴδὲν ἐμφανίζονται στὸ αὐθεντικὸ τους δόσιμο»· κάθε ὑπαρξιακὸς ἔχει διαφορετικὴν ἰδέαν γιὰ τὸ τί εἶναι αὕτη ἡ παθητικὴ ἐμπειρία—ἀγωνία τὴ λέει ὁ Heidegger, ναυτία ὁ Sartre, ἀγάπη ὁ Χ, ἀνία ὁ Ψ κ.ο.κ. Ὁ ὑπαρξιακὸς γίνεται ἕνα εἶδος ἱερέα πὺν μὲ μαγικὰς ἐπωδὸν φέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὸ ὁρφικὸ μας σκότος.

Γιὰ νὰ συνοψίσουμε τὰ λεγόμενά μας: τὸ τελευταῖο πρᾶγμα πὺν ἕνας ὑπαρξιακὸς καθηγητὴς θεωρεῖ καθῆκον του ἀπέναντι στοὺς φοιτητὰς του, εἶναι νὰ ξυπνήσῃ μέσα τους τὴ λογικὴ συνείδησιν. Κάνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Τοὺς συνηθίζει σὲ μεγάλες λέξεις καὶ βαθειὰς φράσεις πὺν τὸ νόημά τους εἶναι κατ' ἐξοχὴν συναισθηματικὸ, καὶ πὺν ἀπευθύνονται στὴ **Βίωσιν** (Erlebnis) καὶ στὸ **Λόγον** (Vernunft), ὅχι στὸ λογικόν. Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ λογικὴ αὐστηρότητα εἶναι οἱ μεγάλοι ἐχθροὶ του. Ἀμφίβολος ἐτυμολογίος ἀντικαθιστοῦν τὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἀναπολήσεις ἀντικαθιστοῦν τὴν προφάνεια. Τί μπορεῖ λοιπὸν κανεὶς λογικὰ νὰ περιμένει ἀπὸ τὴ μεγάλη μάζα τῶν φοιτητῶν, πὺν ἡ μόνη μύησίς τους στὴ φιλοσοφία γίνεται μὲ αὐτὸν τὸ συγκινησιακὸ μανιερισμὸ; Θὰ εἶναι ἀσφαλῶς τὰ θύματα παρόμοιας ρητορείας στὴν περιοχὴ τῆς πολιτικῆς. Δὲν θὰ ἔχουν διανοητικὴν ἀντίστασιν κάποιας σοβαρότητας καὶ εὐκρίνειας ἀπέναντι στὸν πολιτικὸ ρωμαντισμὸ καὶ στὴν πολιτικὴ δημοσκοπία. Στὰ μαθήματα, πὺν κατὰ κύριον λόγον σκοπὸ ἔχουν νὰ ἀφυπνίσουν τὴ λογικὴ τους συνείδησιν, ἔμαθαν νὰ δυσπιστοῦν πρὸς τὸ λογικὸ καὶ πρὸς τὰ συγκεκριμένα γεγονότα. Πάλι θὰ ξαναδώσουν τὴν ἐμπιστοσύνη τους σὲ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ μωρὰς, ἂν αὐτὰς παρουσιαστοῦν μὲ στόμφο καὶ χροῶμα συγκινησιακόν.

Εἶναι εὐνόητο, σὲ ἐποχὰς σχετικὰ σταθερῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, οἱ ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πράττουν ὅ,τι ἔκαναν καὶ οἱ δικοὶ τους διδάσκαλοι, χωρὶς νὰ συλλογίζονται σὲ κάπως μεγαλύτερη ἔκτασιν τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὶς εὐθύνες τους. Ἡ Γερμανία ὁμως δὲν εἶχε σταθερὴ κοινωνικὴ κατάστασιν κατὰ τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια· καὶ οἱ τελευταῖες δύο δεκάδες εἶναι γεμάτες ἀπὸ πόλεμον καὶ ἐπανάστασιν, τρόμον καὶ καταστροφὴν. Καθένας θὰ περίμενε ὅτι ὁ ὄγκος αὐτῆς τῆς ἱστορίας θὰ ὀδηγοῦσε τοὺς δασκάλους τοῦ ἔθνους σὲ μιὰν ἔμμονη προσπάθειαν γιὰ νὰ ἀναθεωρήσουν τὶς ὑποχρεώσεις, τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς μεθόδους των. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ὁ φρουρὸς τοῦ στοχασμοῦ, καὶ ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς Φιλοσοφίας, ἰδιαίτερα, προσδοκᾷ κανεὶς νὰ ταχθοῦν πρῶτοι σ' αὐτὴ τὴν ἀναθεώρησιν. Ὁ Πλάτων δὲν ἐθεώρησε πρᾶγμα κατώτερον ἀπὸ τὴν ἀξιοπρέπειάν του νὰ κἀνῃ ἔτσι. Ὡστόσο οἱ νέοι Γερμανοὶ συνάδελφοι μ' ἔκαναν ν' ἀπορῆσω μὲ τὴν

ὀλοφάνερην δυσφορίαν πὺν ἔδειχναν, ὅταν προσπαθοῦσα νὰ συζητήσω μαζί τους τὶς πλατύτερες παιδαγωγικὰς ἀπόψεις τῆς διδασκαλίας τους.

Μοῦ εἶπαν ὅτι τὰ χρόνια πὺν ἀκολούθησαν τὴν ἀναγκαστικὴν, κάποια ψυχικὴ ἀνάταξιν πῆγε νὰ γίνῃ. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶχε μικρὴ ἐπιτυχία. Ἀκόμη καὶ στὴν προχείρην ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος πρέπει νὰ ἔχει γίνῃ φανερό, ὅτι ἕνα μέρος τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἐκπληκτικὴν ἔλλειψιν διανοητικῆς ἀντίστασης πρέπει νὰ πέσει στοὺς ὁμοῦς τῶν δασκάλων τῆς Φιλοσοφίας πὺν παραμέλησαν τὸ βασικόν τους καθῆκον νὰ ἀφυπνίσουν τὴν πνευματικὴν συνείδησιν τῶν φοιτητῶν τους. Καὶ δὲν χρειάζεται νὰ μεγαλοφυῖα γιὰ νὰ βγάλῃ κανεὶς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἀφύπνισιν αὐτῆς τῆς πνευματικῆς συνείδησης εἶναι ἡ κύρια συμβολὴ πὺν μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ προσφέρει ὁ φιλόσοφος ὡς δάσκαλος στὴ δημιουργίαν ἑνὸς πὺν σοβαροῦ πολιτισμοῦ, ὅπου ἡ ἐπανάληψιν τοῦ βαρβαρισμοῦ θὰ εἶναι λιγότερον εὐκόλῃ. Ἐν τούτοις ἀπὸ ὅσα εἶδα καὶ ἄκουσα μέσα σ' ἐκεῖνες τὶς λίγες ἐβδομάδες πὺν πέρασα στὴ Γερμανίαν, φαίνεται ὅτι αὐτὸ τὸ βασικὸν παιδαγωγικὸν χρέος ἐξακολουθεῖ ἐκεῖ νὰ ἀγνοεῖται.

(Ἀκολουθεῖ)

WALTER CERF
Μετάφρ. Ε. Π. Παπανούτσου

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. **Τὰ ιστορικά γεγονότα.** Κατά μια καθιερωμένη πιά συνεκδοχή (που δίνει ένταση στο λόγο, αλλά επιτρέπει να συγχέουμε δύο διαφορετικά πράγματα) ιστορία ονομάζεται ορισμένη μάθηση ή γνώση, και μαζί το αντικείμενό της, ή ιστορική επιστήμη και τα ίδια τα ιστορούμενα γεγονότα. Όταν λ.χ. αντιδιαστέλλουμε την ιστορία προς τη «Φύση» ή όταν υποστηρίζουμε ότι κάθε λαός, μικρός ή μεγάλος, έχει την «ιστορία» του, με τον όρο ιστορία εννοούμε μιαν ορισμένη πραγματικότητα, μιὰ σειρά δηλαδή γεγονότων που έχουν ένα δικό τους συντελεστήν αντικειμενικότητας. Αντίθετα, στη φράση: «τοῦτο τὸ ἔχει ἐξακριβώσει ἢ τὸ μαρτυρεῖ ἡ ιστορία», ἢ στὴν προειδοποίηση τοῦ ἀναγνώστη ὅτι στὸ βιβλίο πὸν πρόκειται νὰ διαβάσει, θὰ γίνῃ λόγος γιὰ «τὴ μέθοδο, τὰ μέσα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ιστορίας», ἡ λέξη ιστορία σημαίνει ὅχι πιά ἓνα ὁρισμένο ἀντικείμενο γνώσης, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴ γνώση, τὴν ἐρευνά καὶ τὴ σπουδὴ τῶν ιστορικῶν γεγονότων. Φρόνιμο λοιπὸν εἶναι, γιὰ ν' ἀποφεύγονται οἱ παρεξηγήσεις, νὰ γίνῃται ὅσο τὸ δυνατόν μικρότερη χρῆση τοῦ μονολεκτικοῦ ὅρου ιστορία καὶ κάθε φορά, ἀνάλογα μετὰ τὸ νόημα πὸν θέλομε νὰ ἐκφράσομε, νὰ βάζομε στὴ θέση του ἢ τὴν «ιστορική πραγματικότητα» ἢ τὴν «ιστορική γνώση».

Ὁ ἐννοιολογικὸς διαχωρισμὸς τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὰ «θρυλούμενα», ἀπὸ περιστατικά δηλαδή, τοποθετούμενα κι' αὐτὰ στὸ παρελθόν, πὸν τὰ ἔχει ὅμως ἐπινοήσει (στὸ σύνολο ἢ σ' ἓνα μεγάλο μέρος τους) ἡ προσωπική ἢ ἡ ἀνώνυμη λαϊκὴ φαντασία καὶ τὰ διατηρεῖ (μετὰ διαφορὰς ἐμπροθέτες ἢ ἀσύνειδες παραλλαγές) ἡ συλλογική ἢ ἡ ἀτομικὴ μνήμη, φαίνεται εὐκόλος· οἱ ἀναλύσεις ὅμως πὸν ἐπακολουθοῦν θὰ δείξουν ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἓνα σοβαρὸ πρόβλημα πὸν ἔχει πολὺ καταπονήσει τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη. Ὅπωςδήποτε ἀρκεῖ γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς ἐρευνας ἢ (προσωρινῇ) διευκρίνιση ὅτι στὰ θρυλούμενα δὲν εἶναι ἀπαράιτητὴ ἡ διακρίβωση ἢ ἀπλῶς ἡ συνείδηση τῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτιθέμενων συμβάντων· τὸ περιεχόμενο ἐνεργεῖ (ἔχει σημασία ἢ ἀξία) μετὰ μιαν ἄλλη δύναμή του, πὸν γιὰ νὰ φέρῃ τὸ ἀποτέλεσμά της, τῆς ἀρκεῖ ἢ ἀόριστη βεβαιότητα ὅτι «αὐτὰ ἐγιναν» (θὰ μπορούσαν ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν γίνῃ) κάπου κάποτε». Αντίθετα τὸ ιστορικὸ γεγονὸς ἔχει τὸ κέντρο τοῦ βάρους του στὴν **πραγματικότητά του**, δηλαδή στὴν (ὑποκείμενη σὲ ἐλεγχὸ καὶ ἀποδείξεις) ιδιότητά του ὅτι ἔχει συμβεῖ σὲ ὁρισμένο τόπο καὶ χρόνον.

Ἡ ιστορία οὕτε πρὸς τὸν **μῦθο** ἀντιτίθεται, κατὰ τὴ στενὴ καὶ κύρια σημα-

σία τοῦτον τοῦ ὅρου, δηλαδή κατὰ τὸ νόημα πὸν δίνουν στὴ λέξη ἐθνολόγοι καὶ φιλόλογοι (ὄχι φιλόσοφοι καὶ ποιητές), γιὰ τὸ μῦθος κινεῖται σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, εἶναι δηλαδή μιὰ ἀπόκριση πὸν (περισσότερο μετὰ τὴ δημιουργικὴ φαντασία του παρὰ μετὰ τὴν κριτικὴ σκέψη του) δοκιμάζει νὰ δώσει ὁ ἄνθρωπος στὰ βασανιστικά προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου (καὶ λοιπὸν πὸν σὲ προγενέστερους πολιτισμοὺς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴ δική μας ἐπιστημονικὴν ὑπόθεσιν) καὶ κύρια γνωρίσματα ἔχει τὴν παραστατικότητά τῶν εἰκόνων καὶ τὸ βαθὺ συμβολισμό τους· οὕτε πρὸς τὸ **παραμῦθι**, γιὰ τὸ ἐδῶ ὑπάρχει καὶ στὸν ἀφηγούμενο καὶ στὸν ἀκροατὴ του ἡ συνείδηση ὅτι ἀφήνεται σὲ πλάσματα τῆς ἀδέσμευτης φαντασίας· ἀλλὰ πρὸς τὴν (ἡρωικὴ) **παράδοση**, τὴν Sage (παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα: οἱ ἡρωϊκοὶ «κύκλοι» τοῦ Ἡρακλῆ, τοῦ Ἰάσονα, τοῦ Θησέα κτλ.), πὸν μέσα της ὑπάρχει βέβαια κάποιος πυρήνας ιστορικῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ κύριος σκοπὸς της εἶναι μετὰ τὴν ἀφήγηση ἐκπληκτικῶν κατορθωμάτων νὰ τιμηθεῖ ἓνα ἡρωικὸ πρόσωπο, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν κάνει διάκριση μεταξὺ φανταστικοῦ καὶ πραγματικοῦ, πιθανοῦ καὶ ἀπίθανου.—Ἀπὸ τὰ πρῶτα κύκλας βήματά της συνει-πραγματικοῦ, πιθανοῦ καὶ ἀπίθανου.—Ἀπὸ τὰ πρῶτα κύκλας βήματά της συνει-

αὐτὸ «πὸν ἐγινε ἐκεῖ τότε» (δηλαδή εἶναι περασμένο πιά συμβάν) καὶ τὸ «πὸς ἀκριβῶς ἐγινε» εἶναι ἡ πραγματικότητα πὸν ἀποτελεῖ τῆς ιστορικῆς γνώσης τὸ ἀντικείμενο. Ὅλα ὅμως τὰ συμβάντα κατὰ τὸ παρελθόν δὲν εἶναι καὶ ιστορικά. Γιὰ νὰ περιληφθοῦν μέσα στὴν ἔννοια τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος πρέπει (ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴν πὸν ὀνομάσαμε) νὰ ἔχουν καὶ ἄλλες ιδιότητες. Πρῶτα νὰ ἀναφέρονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στὸν **κοινωνικὸ βίον**, νὰ εἶναι δηλαδή γεγονότα πὸν ἔχουν ὅπωςδήποτε σχέση μετὰ τὴ συλλογικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἔπειτα νὰ ἔχουν **σπουδαιότητα**, νὰ ἐπηρέασαν δηλαδή ἕως κάποιο βαθμὸ τὴν εὐλικὴ ἢ τὴν πνευματικὴ ζωὴ μιᾶς ἀνθρώπινης κοινωνίας, νὰ ἄφησαν τὰ ἔχνη τους λίγο ὡς πολὺ βαθιὰ στὶς καταστάσεις πὸν ἐπακολούθησαν καθὼς καὶ στὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Καὶ οἱ δύο προϋποθέσεις ἔχουν τὸ λόγο τους ὄχι ἀπλῶς στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ νὰ ἐξερευνήσῃ (νὰ ἀπομνημονεύσῃ καὶ νὰ σημασιολογήσῃ) ὅλα ἀδιακρίτως τὰ συμβάντα τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς ιστορικότητος πὸν ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ «ιστορικά» περιστατικά νὰ ἔχουν κοινωνικὸ (μετὰ τὴν πλατύτερη ἔννοια τοῦ ὅρου) περιεχόμενο καὶ τὸ συντελεστὴ τῆς σπουδαιότητος. Πράξεις ἢ παθήματα ἀτόμων (ἀκόμη καὶ προσώπων πὸν μετὰ τὴ δράση τους ξεχώρισαν κάποτε ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο πλῆθος καὶ τὴ φήμη

1. Ἀπὸ τὴν πλούσια ἀπάνω στὸ θέμα τοῦτο βιβλιογραφία ἀξίζει εἰδικὰ νὰ μνημονευθοῦν οἱ ἀκόλουθες ἐργασίες: Erich Bethe *Mythos, Sage, Märchen* (Leipzig 1923). Ludwig Radermacher *Mythos und Sage bei den Griechen* (Baden bei Wien und Leipzig 1938) σελ. 61-79. H. J. Rose *A Handbook of Greek Mythology* (4η ἐκδ. London 1959) σελ. 10-15. Pierre Grimal *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine* (Paris 1951) σελ. XIII-XIX.

τους τὴ διατήρησε ἡ συλλογικὴ μνήμη) τότε μόνο καὶ τόσο ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ὅταν καὶ ὅσο σχετίζονται μὲ καταστάσεις καὶ ἐξελίξεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὅταν δηλαδὴ καὶ ὅσο, ἄμεσα ἢ ἑμμέσα, ἔχουν συντελέσει νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τὸν α ἢ τὸν β τρόπο, σὲ τοῦτον ἢ σ' ἐκεῖνο τὸν τομέα τῆς, ἡ ὕλική ἢ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Ἐὰν δὲν τηροῦν αὐτὸ τὸν ὅρο, δὲν παύουν, φυσικά, νὰ εἶναι πραγματικά γεγονότα, οὔτε ἀποκλείεται νὰ γίνουν ἀντικείμενο μιᾶς ἄλλης θεώρησης (φυσιολογικῆς ψυχολογικῆς κτλ.), δὲν ἀνήκουν ὅμως στὴν ἔννοια τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτη καὶ ἓνα «φυσικὸ» γεγονός, ὅπως π.χ. ἓνας σεισμός, μιὰ πλημμύρα, ἡ σιτοδεία ἀπὸ καιρικοὺς λόγους κτλ., μεταπηδάει στὴ σφαῖρα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἐφόσον προκαλεῖ, ἀπ' εὐθείας ἢ πλάγια, σημαντικὰ μεταβολὰς στὶς κοινωνικὰς καταστάσεις.

Ἐννοεῖται ὅτι καὶ στὴ μιὰ περίπτωση καὶ στὴν ἄλλη προϋπόθεση, γιὰ νὰ χαρακτηρισθοῦν τὰ γεγονότα ἱστορικά, εἶναι ἡ σπουδαιότητά τους. Περιστατικά τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου μεταβολές, ποὺ δὲν εἶχαν ἄξια λόγου ἀπήχηση, μέσα στὸ χρόνον καὶ στὸν τόπον ποὺ ἔγιναν ἢ ἀργότερα καὶ μακρότερα ἀπ' αὐτόν, ἀπάνω στὴν οἰκονομική, στὴν πολιτική, ἢ στὴν πνευματικὴ κατάσταση μιᾶς κοινωνίας, δὲν ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος· ὅχι ἐπειδὴ τὰ γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἶδους εἶναι ἀναρίθμητα καὶ δὲ μπορεῖ νὰ τὰ διατηρήσει ἡ μνήμη οὔτε νὰ τὰ συλλέξει καὶ νὰ τὰ διερευνήσῃ ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ γιὰ τὸ εἶναι ἱστορικῶς ἀσήμαντα. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ συνείδηση τὸ παρελθὸν ὑπάρχει ἀπὸ καὶ γιὰ τὴ σπουδαιότητά του· δηλαδὴ ἀπὸ (καὶ γιὰ) τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε, ἀπὸ (καὶ γιὰ) τὰ ἔργα ποὺ ἄφησε στὴ σύνθεση καὶ στὴν ἐξέλιξη τῶν μορφῶν καὶ τῶν προϊόντων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Γεγονότα ὁποιοῦδήποτε τύπου, ποὺ δὲν ἔπαιξαν κανένα ρόλο σ' αὐτὴ τὴν πορεία μέσα στὸ χρόνον (ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, οἱ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξαίρετοι, ποὺ τίποτα ὅμως δὲν ἔμεινε ἀπὸ τὴ διάβασή τους ἀπάνω στὴ γῆ), δὲν περιλαμβάνονται στὸν κύκλον τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος· ἀπουσιάζουν, ἐπειδὴ οὔτε μέσα στὸ δικό τους χρόνον καὶ τόπον οὔτε ἀργότερα καὶ μακρότερα ἀπ' αὐτόν ἔκαναν κατὰ κάποιον ἄξιο λόγον τρόπο αἰσθητὴ τὴν παρουσίαν τους στὴ διαμόρφωση καὶ στὶς ἐξελίξεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Κοινὸς τόπος ἔχει γίνῃ ἡ ἀντίληψη ὅτι στόχος τῆς ἱστορικῆς γνώσης εἶναι οἱ μεταβολές ποὺ ἐπέρχονται στὴν κοινωνικὴ «κατάσταση» τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων καὶ κατὰ τὴν κίνησίν του ἀπάνω στὴν οἰκουμένη, ὅτι τοῦτο μόνο παρακολουθεῖ καὶ σημαδεύει τὸ βλέμμα τοῦ ἱστορικοῦ: τὸ νέο ποὺ σιγὰ-σιγὰ ἢ ἀπὸτομα πραγματοποιεῖται, τὴν ἀλλαγὴ (στὴν οἰκονομία καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ, στοὺς θεσμούς, στὰ ἥθη καὶ στὸ πνεῦμα κ.ο.κ.) ποὺ φανερὰ ἢ μυστικὰ προετοιμάζεται καὶ βαθμιαῖα ἢ διαμιάς συντελεῖται. Ἀλλὰ ὅταν διατυπώνεται μὲ ἀποκλειστικότητα, ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Βέβαια ὁ κλασικός, ὁ γνωστός καὶ κοινός — θὰ ἔλεγα καλύτερα — τρόπος νὰ κάνει κανεὶς ἱστορικὴν ἔρευνα εἶναι νὰ βλέπει καὶ νὰ σημειώνει μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν καὶ τὴ μεταβολή. Ἐπειδὴ ἡ ζωὴ εἶναι διαρκὴς κίνησιν πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ ἀδιάκοπη μεταβολή, ὁ ἱστορικός, ὅταν παρακολουθεῖ καὶ καταγράφει τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσιν τῶν λαῶν,

στρέφει πάντα τὴν προσοχή του πρὸς τὶς καινούργιες μορφές ποὺ ἔρχονται ν' ἀντικαταστήσουν τοὺς παλαιούς τύπους, σ' αὐτὴ τὴν ἀγχώδη σχεδὸν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀλλάξει ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ καταστάσεις καὶ νὰ ἀνανεώνει τὸν ἑαυτό του. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὑπάρχει κ' ἓνας ἄλλος νὰ αἰσθάνεται κανεὶς καὶ νὰ καλλιεργεῖ τὴν ἱστορικὴ μάθησιν. Εἶναι ἡ φροντίδα ν' ἀναζητοῦμε καὶ νὰ καταγράφομε τί μένει σταθερὸ πίσω ἀπὸ ἑκεῖνα ποὺ μεταβάλλονται. Νὰ διακρίνομε κάτω ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ φεύγουν βιαστικά, τὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ τὴν ἥσυχην καὶ ἀπαράλλαχτη. Νὰ διαπιστώνομε ἀπὸ βῆμα σὲ βῆμα τὴ στενὴ συγγένεια καὶ τὴν ἀδιάκοπτη συνέχεια ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ παλαιὸ καὶ στὸ νέο, ἐκεῖνο τὸ νῆμα τὸ πολὺ λεπτὸ, ἀλλὰ καὶ πολὺ στερεό, ποὺ διαμέσου τῶν αἰώνων συνδέει τὶς νωπότατες, τὶς πρόσφατες καὶ ἐντελῶς σύγχρονες πρὸς τὶς πανάρχαιες, τὶς χαμένες στὰ βάθη τοῦ χρόνου μορφές σκέψης, αἰσθητικῆς καὶ δράσεως αὐτοῦ τοῦ τόσο μοιραίου γιὰ τὸν πλανήτη μας ὄντος, τοῦ ἀνθρώπου. — Μὲ ὅλο ποὺ οἱ δύο τρόποι κατ' ἀνάγκην συμπληρῶνουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, καὶ δὲ μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἱστορικὴ ματιὰ ἀνέκانه ἢ τὴ μεταβολὴ νὰ διακρίνει ἢ τὴ συνέχεια νὰ βλέπει, ἡ δεύτερη προοπτικὴ ποὺ ἐγκαινιάστηκε μὲ τὴ θεμελίωση καὶ τὴν ἀνάπτυξιν νεώτερων ἐπιστημῶν, ὅπως ἡ Κοινωνιολογία καὶ ἡ Ἐθνολογία, παρουσιάζει κάποτε μεγαλύτερο ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνδιαφέρον καὶ ἀσφαλῶς ἔχει περισσότερα θέληγγρα. Ὁ ἀμύητος συνήθως ἀπορεῖ καὶ ἀμφιβάλλει, ὁ ἐνημερωμένος ὅμως ὅλο καὶ περισσότερο, μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας, βεβαιώνεται ὅτι πέντε καὶ ἑξὶ χιλιάδες χρόνια (τόση περίπου ἔκτασις ἔχει ἡ γνωστὴ μας ἱστορία) δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ μεταβάλουν ριζικὰ τὸν ἄνθρωπον. Φυσικά, ἀλλάζουν οἱ καιροὶ καὶ μαζί μ' αὐτοὺς πολλὰ πράγματα τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς, ὅμως στὸ βάθος κάποια πολὺ βασικά στοιχεῖα μένουν. Τὸ νέο στὴν ἱστορίαν ἐπιβάλλεται ὅχι μὲ τὴν ὀριστικὴ ἐξαφάνισιν τοῦ παλαιοῦ, ἀλλὰ μὲ κάποια συμφιλίωσιν μαζί του. Συμφιλίωσιν ποὺ ἔχει τὴν ἀναπόφευκτὴ συνέπειαν νὰ ἐπιζοῦν, ἄλλοτε φανερότερα καὶ ἄλλοτε ἀφανέστερα, μέσα στὶς καινούργιες μορφές τῆς ζωῆς οἱ παλαιότερες κρυσταλλώσεις τῆς.

2. Ἱστορία καὶ Χρονικό. Μέσα στὴν ἔννοια τῆς ἱστορίας γίνονται κάποτε (σὲ ἐγχειρίδια ἢ καὶ σὲ σοβαρότερες ἀκόμη πραγματεῖες) μερικὲς τομὲς καὶ διακρίσεις ποὺ γεννοῦν πολλὰς ἀμφισβητήσεις καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητη ἐδῶ ἡ ἐξέτασίς τους. Μὲ μιὰ πρώτη τομὴ διακρίνεται ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστημονικὴ διαπίστωση τῶν γεγονότων καὶ ἐξακριβωσὴ τῶν σχέσεών τους ἀπὸ τὴν ἀπλὴ χρονολογικὴ παράταξιν καὶ ἀφήγησίν τους, τὸ κοινὸ **χρονικό**. Μιὰ δεύτερη τομὴ ξεχωρίζει τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμην ἀπὸ τὴ **φιλοσοφία τῆς ἱστορίας**· αὕτη ἡ τελευταία, λέγουσιν, προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων στὴ σημασιολόγησίν τους, στὴν ἀνακάλυψιν δηλαδὴ καὶ ἐξήγησιν τῶν γενικῶν ἀρχῶν καὶ νόμων ποὺ ρυθμίζουν τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, στὴ σύλληψιν τοῦ βαθύτερου νοήματος του. — Εὐλόγες καὶ πρακτικὰ χρήσιμες εἶναι ὁμολογουμένως αὐτὲς οἱ διακρίσεις, ἀλλὰ ἡ κριτικὴ σκέψιν δὲ μπορεῖ νὰ τὶς ἀναγνωρίσῃ χωρὶς πρῶτα νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴ φύσιν καὶ τὰ ὅριά τους. Εἶναι ἄραγε νοητὴ μιὰ ἀφήγησιν συμβάντων κατὰ τὴν τάξιν τῆς χρονικῆς τους διαδοχῆς, χωρὶς καμιά φροντίδα νὰ βεβαιωθεῖ

αὐτὸς ποὺ τὰ διηγέται ἢ τὰ σημειώνει, ἀν καὶ πῶς ἔγιναν πραγματικά, καὶ χωρὶς ἀκόμη νὰ κάνει τὴν ἀπόπειρα νὰ τὰ συναρμολογήσει κατὰ κάποιο λογικὸ τρόπο, γιὰ νὰ τὰ ἐξηγήσει; Ὅσοι μὲ τὸ μέτρο τοῦτο ξεχωρίζουν τὸ χρονικὸ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, ὑποστηρίζουν ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ προθέσεις καὶ μορφὲς γνώσης: τὸ χρονικὸ βρίσκεται στὸ ἐπίπεδο τῆς αἰσθητηριακῆς ἀντίληψης, ἡ ἱστορία στὸ ἐπίπεδο τῆς κρίσης. Ἐὰν θέλομε, γράφει ἓνας σύγχρονος θεωρητικὸς, νὰ προσδιορίσουμε τὸ πῶς ὁ ἱστορικὸς προσπαθεῖ νὰ ἐννοήσει τὸ ἀνθρώπινο παρελθὸν ποὺ μελετᾷ, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τίς δύο δυνατότητες ποὺ ὑπάρχουν: « Κατὰ τὴν πρώτην, ὁ ἱστορικὸς περιορίζεται (ἢ θὰ ὀφείλε νὰ περιοριστεῖ) σὲ μιὰν ἀκριβῆ περιγραφὴ ἐκείνων ποὺ ἔγιναν καὶ νὰ κάνει αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ ἀπλὴ ἀφήγηση περασμένων συμβάντων. Κατὰ τὴν δευτέραν, προχωρεῖ πέρα ἀπὸ μιὰ τέτοιαν ἀπλὴ ἀφήγησιν καὶ σκοπὸν τοῦ ἔχει ὅχι μόνον νὰ εἰπῇ τί ἔγινε, ἀλλ' ἀκόμη καὶ (κατὰ κάποιο τρόπο) νὰ τὸ ἐξηγήσει. Στὴν δευτέραν περίπτωσιν τὸ εἶδος τῆς ἀφήγησης ποὺ κάνει μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ μᾶλλον ὡς ἀφήγηση μὲ σημασίαν παρὰ ἀπλὴν¹ ». Ὁ χρονικογράφος, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτή, μπορεῖ νὰ παραλληλισθεῖ μὲ τὸν ἐρασιτέχνη παρατηρητὴ τῶν μετεωρολογικῶν μεταβολῶν μιᾶς περιοχῆς, ποὺ καταγράφει μὲ ὅλες τίς λεπτομέρειες βαρομετρικὰς πιέσεις, θερμοκρασίας, διεύθυνση καὶ ταχύτητα ἀνέμων, βροχοπτώσεις κτλ., συντάσσει δηλαδὴ ἓνα ἀπλὸ χρονικὸ τοῦ καιροῦ σ' αὐτὸ τὸν τόπο. Τὸ ἔργο ὁμως τοῦ ἱστορικοῦ μοιάζει μὲ τὸ ἔργο τοῦ ἐπαγγελματία μετεωρολόγου· αὐτὸς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ καταγράφει μὲ πληρότητα καὶ ἀκρίβεια τίς παρατηρήσεις του ἀπάνω σὲ φαινόμενα ποὺ σπουδάζει, ἀλλὰ προσπαθεῖ, ὅσο ἐπιτρέπουν τὰ δεδομένα του, καὶ νὰ ἐννοήσει, δηλαδὴ νὰ πιστοποιήσῃ ὅτι στὴ γένεσιν καὶ στὴ διαδοχὴ τῶν φαινόμενων τούτων ἐνεργοῦν οἱ γενικοὶ νόμοι ποὺ ἔχει θέσει ἡ Μετεωρολογία².

Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο ἐννοιῶν, ὅπως γίνεται στίς σκέψεις αὐτές, εἶναι πολὺ ἀμφίβολος καὶ τὸ παράδειγμα ποὺ προβάλλεται, γιὰ νὰ τὸν διασαφήσῃ, περιπλέκει ἀκόμη περισσότερο τὰ πράγματα. Ἡ ἀντίθεσις: « ὁ χρονικογράφος ἐργάζεται μόνον μὲ τὴν αἰσθητηριακὴν ἀντίληψιν (παραθέτει ὅσα εἶδε ἢ ἤκουσε), ὁ ἱστορικὸς μὲ τὴν κρίσιν (συσχετίζει, αἰτιολογεῖ, ἐξηγεῖ) » ἀπὸ ψυχολογικὴν ἀποψη εἶναι ἄστοχη, γιὰ τὴν ἔρευναν ἔχει διαπιστώσει ὅτι ἡ ἀντίληψιν εἶναι σύνθετη συνειδησιακὴ λειτουργία, ὅπου ὅχι μόνον ἡ αἰσθησις ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία καὶ ἡ κρίσις. Οἱ ψυχικὲς δυνάμεις δὲν χωρίζονται μὲ φράγματα στεγανά, ἀλλὰ (εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, εἴτε τὸ συνειδητοποιεῖ εἴτε ὄχι ἐκεῖνος ποὺ τίς χρησιμοποιεῖ) συνεργάζονται, ἢ μιὰ ὁρμᾷ καὶ συμπληρώνει ἢ διορθώνει τὴν ἄλλη, γιὰ νὰ συντελεσθῇ τὸ γνωστικὸ ἔργο. Ἐπειτα, περιγραφὴ κατὰ κάποια σειρὰ ἐνὸς ἢ περισσότερων γεγονότων στίς διαδοχικὰς φάσεις τους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ χωρὶς μιὰν ὑποτυπώδη ἔστω νοητικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν «δεδομένων»

1. W. H. Walsh *An Introduction to Philosophy of History* (London 1951) σελ. 31. Βλ. καὶ τίς κριτικὰς παρατηρήσεις ποὺ κάνει ἀπάνω στὴ διάκρισιν αὐτὴν τοῦ Walsh, ὁ A. C. Danto: *Mere Chronicle and History proper*, *period. The Journal of Philosophy*, τόμ. L, τευχ. 6 (New York, 12 May 1953) σελ. 173-182.

2. W. H. Walsh, *loc. cit.*

(στὴν περίπτωσιν τοῦ χρονικογράφου: τῶν ἐντυπώσεων ἢ τῶν πληροφοριῶν του), χωρὶς δηλαδὴ μιὰ κάποια τακτοποίηση καὶ συναρμολόγησιν, κάποιον ἐξωτερικὸν (μὲ τὴ βοήθειαν ἄλλων προγενέστερων ἢ σύγχρονων περιστατικῶν) ἢ ἐσωτερικὸν (ἀπὸ τὸ φυσικὸ ἢ λογικὸν εἶρμό του) «φωτισμὸν» τοῦ ὅλικοῦ. Ὡστε ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ δὲν μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε οὔτε σὲ πράγματα οὔτε στίς ἐννοιὰς τὸ «ἀπλὸν» χρονικὸ ἀπὸ τὴν «κυρίως» ἱστορίαν¹. Πολὺ λιγότερον εἶναι δυνατόν νὰ καθιερωθεῖ αὐτὴ ἡ διάκρισις μὲ τὸ μέτρο (ποὺ εἰσάγει τὸ παράδειγμα) ὅτι ὁ χρονικογράφος οὔτε ἐνδιαφέρεται οὔτε εἶναι ἱκανὸς, ὅπως ὁ ἱστορικὸς, νὰ ἴδῃ μέσα στὴν σειρὰ τῶν γεγονότων, ποὺ ἀφηγεῖται, τὴν δράσιν τῶν γενικῶν νόμων ποὺ ρυθμίζουν τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι. Πρῶτα, γιὰ τὸ ζήτημα ἂν ὑπάρχουν ἢ ἂν πρέπει πάντοτε νὰ ἀναζητοῦνται γενικοὶ ἱστορικοὶ νόμοι εἶναι πρόβλημα ἀνοιχτὸ γιὰ τὴν φιλοσοφικὴ σκέψιν²· καὶ ἔπειτα, γιὰ πολλοὺ καὶ σοβαροὺ ἱστορικοὺς, γιὰ τοὺς ὁποίους κύρια ἐπιδιώξις τοῦ ἱστοριογράφου εἶναι, καθὼς ἔλεγε ὁ Ranke³, νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ κάθε ἱστορικὸν γεγονὸς «ὅπως ἀκριβῶς ἔγινε» («wie es eigentlich gewesen ist») ἂν ὑποχρεώονταν νὰ διαλέξουν ἓνα μόνον ἀπὸ τὰ δύο, ἀσφαλῶς θὰ προτιμοῦσαν τὸ «τί καὶ πῶς» τοῦ ἀφηγούμενου τὰ γεγονότα χρονικογράφου ἀπὸ τὸ «γιὰ ποιὰν αἰτίαν καὶ γιὰ ποῖόν σκοπὸν» τοῦ θεωρητικοῦ ποὺ ἐδῶ ἀπάνω οἰκοδομεῖ τίς ὑποθέσεις του. Ὅσο γιὰ τὸ ἐπιχείρημα ποὺ προβάλλουν ὅσοι ὑποστηρίζουν τὸ ριζικὸν διαχωρισμὸν χρονικοῦ καὶ ἱστορίας, ὅτι κάποτε οἱ εἰδήσεις ποὺ ἔχομε γιὰ μακρινὰ γεγονότα εἶναι τόσο πενιχρές, ὥστε κατ' ἀνάγκην παίρνουμε ἀπέναντί τους τὴν στάσιν τοῦ χρονικογράφου καὶ ὄχι τοῦ ἱστορικοῦ, δηλαδὴ ἀπλῶς σημειώνουμε μεμονωμένα καὶ κατὰ παράταξιν τὰ δεδομένα, χωρὶς νὰ ἐπιχειροῦμε καὶ μιὰ βαθύτερην ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τους⁴, ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκόλῃ: τοῦτο ἢ ἀποτελεῖ μιὰ προσωρινὴ δυσκολία ποὺ εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ὑπερβληθεῖ σὲ μέλλον μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας, ὅταν νέες ἀνακαλύψεις θὰ φέρουν στὴν ἐπιφάνειαν ἀρκετὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα (ὅπως λ. χ. ἔγινε γιὰ τίς πηγὰς τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ Schliemann καὶ τοῦ Evans), ἢ μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ πολὺ μιὰ διαφορὰ κατὰ βαθμὸν καὶ ὄχι οὐσίας μεταξὺ «χρονικοῦ» καὶ «ἱστορίας». Καὶ στίς δύο περιπτώσεις θὰ ἔλεγε κανεὶς τὸ χρονικὸ ὄχι τρόπο ἢ μορφή, ἀλλὰ ἀπλῶς προκαταρκτικὸν στάδιον τῆς ἴδιας ἐργασίας (ἀδιάφορο ἂν, γιὰ λόγους ἐξωτερικοὺς πρὸς τίς προθέσεις τῆς,

1. Ὁ ἴδιος ὁ W. H. Walsh παραδέχεται ὅτι: «... though it is possible to find elements of chronicle in the most sophisticated history, and of history proper in the most primitive chronicle», *op. cit.* σελ. 33. Κατὰ τὴν δικήν μας ἀποψη τοῦτο εἶναι ὄχι ἀπλῶς δυνατόν, ἀλλ' ἀναπόφευκτον.

2. Ὁ παραλληλισμὸς τοῦ χρονικογράφου μὲ τὸν ἐρασιτέχνη παρατηρητὴ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μὲ τὸν ἐπαγγελματία μετεωρολόγον εἶναι σὲ στόμα τοῦ W. H. Walsh ἀκόμα πρὸ ἀτυχίας, γιὰ τὸ ἴδιον ἀποκρούει τὴν θεωρίαν τοῦ Θετικισμοῦ ὅτι καὶ τῆς ἱστορίας, ὅπως κάθε ἐπιστήμης, σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπαγωγὴ τῶν γεγονότων σὲ γενικοὺς νόμους. Βλ. τίς σελ. 41, 45 47 καὶ 157-158 τοῦ βιβλίου του.

3. Leopold von Ranke *Geschichten der romanischen und germanischen Völker* (3η ἐκδ. Leipzig 1885) πρόλογος.

4. W. H. Walsh, *op. cit.* σελ. 32.

γέλιο ακράτητο... 'Ο μικρός ξαφνιάστηκε, κοίταξε τὸ κεφάλι πού εἶχε χτυπήσει, τοῦ ἔδωσε μιὰ κλωτσιά, κατάλαβε τὸ λάθος του καὶ τὰ μάτια του ἄστραψαν ἀπὸ θυμὸ καὶ ντροπή. "Ἐδωσε ἄλλη μιὰ κλωτσιά πὸ γερὴ στὸ λιοντάρι, ἔστριψε μὲ ὀρμὴ καὶ χάθηκε ἀπὸ τὴν αὐλὴ» (σελ. 121). — Ἡ ὁ Ἀκταίων ὁ κυνηγός, πού στὴν τραγικὴ του ἱστορία ἔχομε ζωντανή τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴν παντοδυναμία τῆς Μοίρας: «... Ἀπὸ μακριὰ ἄκουγε ὁ Γέρο-Χείρων τὶς χαρούμενες κραυγὲς του καὶ καμάρωνε κρυφὰ πῶς ὁ νέος περπατοῦσε λαφρύς καὶ ξεκούραστος, ἐνῶ τὰ σκυλιὰ ἀκολουθοῦσαν ἀργά, μὲ τὶς γλώσσες κρεμασμένες καὶ τὰ ἀποσταμένα κεφάλια τους γερμένα στὴ γῆ» (σελ. 34).

Καὶ ὅπως οἱ μορφὲς τῶν ἡρώων, ἔτσι καὶ τὰ κατορθώματά τους δίνονται παραστατικὰ στὶς σχετικὲς ἱστορίες. Σὲ χτυπητὲς εἰκόνες περνοῦν ἐμπρὸς μας οἱ κύριες φάσεις τῆς τρομακτικῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπεράνθρωπη δύναμη τοῦ κτήνους. Χαρακτηριστικὸ πανάδειγμα ἡ πάλη τοῦ Θησέα μὲ τὸ ληστή Περιφῆτη (σελ. 125-6) ἢ μὲ τὸν ταῦρο τῆς Κρήτης (σελ. 138-9) κ. ἄ.

Μὲ τὴν ἴδια παραστατικότητά χειρίζεται ἡ κ. Π. καὶ ὅσες ἱστορίες ἔχουν γιὰ θέμα τὰ εἰδυλλιακὰ πνεύματα τῆς ἀρχαίας μυθολογίας. Κι ἐδῶ ἡ ἀφήγηση εἶναι φυσικὴ καὶ ἀβίαστη, ἀλλὰ μὲ κύριο γνώρισμα τὸν ἐλαφρὸ καὶ συχνὰ παιχνιδιάρικο τόνο. Καὶ σ' αὐτὰ προπάντων τὰ διηγήματα δίνεται στὴ σ. ἡ εὐκαιρία νὰ ζωγραφίσῃ μὲ ἀνάλαφρες πινελιὲς ὁλόφωτες εἰκόνες ἀπὸ τὴν ποικιλία τῆς ἑλληνικῆς φύσης. Πολὺ χαρακτηριστικὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Ἀμφιτρήτης, ἕνα ἄρτιο διήγημα, ὅπου περνᾷ ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ παιδιοῦ ζωντανεμένη ἡ γαλανή μας θάλασσα: «Ὁ γέρο-Νηρέας χαμογελοῦ ἀργά. Τούτῃ εἶναι ἡ θάλασσα ἡ δική του, ἡ ἥσυχη, ἡ γαληνεμένη. "Ἐνα κυματάκι ἔρχεται καὶ σπάζει στὸ πλατὺ στήθος τοῦ θεοῦ. "Ἐνα γέλιο ἀκούγεται, ἄλλο ἀπαντάει. Κύματα παιχνιδιάρικα ρίχνουν τὸν ἀφρό τους. "Ὀλῃ ἡ θάλασσα ζωντανεῖται ἐδῶ ἕνας ὦμος ἀσπρίζει καὶ χάνεται πάλι ἐκεῖ δυὸ χεῖλια πετοῦν ἕνα γέλιο πρὶν τὰ ξανασκεπάσει τὸ κύμα· ἄλλο ἕνα κεφαλάκι ξεπροβάλλει, καὶ προτοῦ ξαναβυθιστεῖ τινάζει, διαμάντια στὸν ἥλιο, τὸ νερὸ ἀπὸ ὁλόχρυσά μαλλιά. Εἶναι οἱ Νηρηίδες οἱ γοργονίνες. Βυθίζονται, ξαναβαίνουν, σηκώνουν τὰ χέρια τους στὸν ἥλιο καὶ πάλι ρίχνονται γελώντας στὰ κύματα. Πιάνονται ἀπὸ τὰ χέρια καὶ, ἀλυσίδα μακριά, σχίζουν τὰ γαλανὰ νερά γυρεύοντας κάποιον ἀκρογιάλι. Τὶς ὁδηγεῖ ἡ Ἀμφιτρήτη πού ὄρθια γλιστρᾷ μέσα στὸν ἥρεμο καθρέφτη. Πέρα στὸν ὀρίζοντα

ἀστράφτουν τῆς Νάξου τὰ περιγιάλια...» (σελ. 63).

Ἀπὸ τὰ 15 διηγήματα τοῦ βιβλίου νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ξεχωρίσωμε δύο, τὴ «Γιγαντομαχία» καὶ προπάντων τὸ «Ναῦπλιο», ὅπου ἡ ἀφθονία τοῦ μυθολογικοῦ ὕλικου καὶ ἡ πλοκὴ του θὰ δυσκολέψουν καὶ ἐφήβους ἀκόμα νὰ τὰ παρακολουθήσουν μὲ κατανόηση. Ἀπ' ὅλα ὅμως τ' ἄλλα τὸ καθένα τους ἀποτελεῖ συγκροτημένη ὁλότητα μ' ἐνιαία καθαρὴ γραμμὴ, ἔτσι πού καὶ μικρότερης ἡλικίας παιδιὰ νὰ τὸ παρακολουθοῦν ἀνετα χωρὶς τὴν παραμικρὴ δυσκολία.

"Ὅπως εἶπα παραπάνω τὰ διηγήματα τῆς κ. Π. δὲ δέχονται καμιά τάση γιὰ ἄμεση διδασχὴ. Θὰ ἐξαιρέσωμε μόνον τὴν «Ἀμαδρυάδα», κι ἐδῶ πάλι μονάχα τὴν ἀρχὴ στὴ σελ. 45, ἡ ὁποία χτυπᾷ σὰν παραφωνία στὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ βιβλίου· γιὰ τὴν παντοῦ ἄλλου ὁ ἐμπροσθεν τῶν μικρῶν ἀναγνωστῶν γίνεται ἀσύνητα μὲ τὴ βαθύτερη συγκίνηση πού τοὺς προκαλεῖ ἡ κάθε ζωντανὴ ἱστορία.

Στὶς διάφορες ἱστορίες ἡ δράση καὶ ἡ τύχη τῶν ἡρώων καὶ ἡρωίδων ἔρχεται σὰ φυσικὴ συνέπεια τοῦ χαρακτήρα των, ἔρχεται δηλαδὴ μὲ ψυχολογικὴ ἀναγκαιότητα. Τὴν ἀναγκαιότητα αὐτὴ τὴ βλέπομε πὸ καθαρὰ στὸ Βελλερεφόντη, ὁ ὁποῖος δὲν μποροῦσε παρὰ ἀπὸ μέσα του νὰ σπρωχθῇ τελικὰ στὴν ἀλαζονεία καὶ τὴν καταστροφὴ του. Στὸ ἄρτιο ὅμως αὐτὸ διήγημα θὰ ἤθελα ἀκόμα νὰ ξεχωρίσω δυὸ σημεία σχετικὰ μὲ τὴν τεχνικὴ: Τὸ ἕνα στὶς σελ. 53-54, ὅπου ὁ Ἰοβάτης προσπαθεῖ μὲ τὶς ἐρωτήσεις του στὸ Βελλερεφόντη ν' ἀποκαλύψῃ τὸ λόγο τῆς μυστικῆς διαταγῆς γιὰ τὴ θανατικὴ του ἐκτέλεση, πού τοῦ τὴν εἶχε διαβίβασει ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας στὶς σφραγισμένες διπλωτὲς πλακίτσες. Καὶ τὸ ἄλλο στὴ σελ. 54, ὅπου ὁ διαταγμὸς τοῦ Ἰοβάτη καὶ ἡ ἐπιθυμία του ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐκτέλεση τῆς διαταγῆς ζωντανεῖται μὲ μιὰ μόνον, καὶ αὐτὴ ἀσύνητα χειρονομία: «Ἀργὰ ἀργὰ ἔτριβε ὁ Ἰοβάτης τὰ σανιδάκια τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, σὰν νὰ ἤθελε νὰ οἱ βῇ τὰ χαρὰγμένα σημάδια».

Τὰ βιβλία τῆς κ. Π. δὲ ζητοῦν νὰ γίνουν παιδικὰ μὲ ὑποκοριστικὰ καὶ ζαχαρένια λόγια, μὲ μέσα δηλαδὴ πού πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ ἴδιο τὸ παιδί νιώθει τὴν ψευτιά τους. Εἶναι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα πολυτιμὰ πρωτότυπα βιβλία τῆς παιδικῆς μας βιβλιοθήκης, πού μὲ τρόπο ἀπλό καὶ φυσικὸ μιλοῦν ἄμεσα στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ καὶ τὸ συγκινοῦν ἀληθινά. Γι' αὐτὸ θὰ εὐχόμεθα νὰ συνεχίσῃ τὴν προσπάθειά της, καὶ θὰ οὐσάναι ἀκόμη νὰ τὴν ἀπλώσῃ καὶ στὴν περιοχὴ τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας. Γιατὶ καὶ σ' αὐτὴν εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ βρῇ ὕλικὸ κατάλληλο γιὰ

τὸ μορφωτικὸ της σκοπὸ, καὶ μάλιστα ὕλικὸ ὅπου οἱ μικροὶ ἀναγνώστες θὰ ξαναζοῦν στὴ νεότερη Ἑλλάδα ζωντανὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν πανάρχαιο πολιτισμὸ μας.

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ

★

Κ. Οὐράνη: «Ποιήματα», «Γλαυκοὶ Δρόμοι», «Ἰταλία», «Ἰσπανία», «Ἀναβίωση», «Δικοί μας καὶ ξένοι». Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ι. Δ. Κολλάρου.

Σὲ 12 πολυφροντισμένους— ἂν κρίνουμε ἀπὸ τοὺς 7 πού ἐκυκλοφόρησαν ἕως τώρα— τόμους ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Κολλάρου μὲ τὴν ἀφοσιωμένη συμπαραστάση τῆς κ. Ἑλένης Οὐράνης («Ἀλκή Θρύλου») πρόκειται νὰ περιλάβει ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Κώστα Οὐράνη.

Στὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς 7 τυπωμένους τόμους περιέχονται μὲ τὸν ἀπλό τίτλο «Ποιήματα» ὅλοι οἱ στίχοι τοῦ Οὐράνη. Μιὰ ποίηση δεμένη μὲ τὴ ζωὴ του, μὲ τὴ ρέμβη του, πού ἔχει δική της κλίμα. Στὰ θέματά της εἰσάγονται μυθικὰ καὶ ἱστορικὰ στοιχεῖα, καὶ εἶναι βέβαιη ἡ ὑποβολὴ τῆς καὶ ἀπροσποίητης ἡ συχνότερα θλιμμένη φωνῆ της. Τὰ πὺλ χαρακτηριστικὰ τραγούδια τοῦ Οὐράνη παραμένουν πάντοτε οἱ «Νοσταλγίες». Ἀσφαλῶς ὁ ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει κάποιες ἐπαναλήψεις, πού πολλὲς φορὲς ἀποβαίνουν ἐλάττωμα, ὅσο κι' ἂν ἡ ποίηση τοῦ Οὐράνη εἶναι προσωπικὴ. Φυσικὰ λείπει ἀπὸ τὴν ποίηση αὐτὴ ἡ μεγάλη πνοή, ὅσο κι' ἂν εἶναι εἰλικρινής. Σ' αὐτὸ ἐπιδρᾷ καὶ ἡ κάπως ἀτμημένη τεχνικὴ τοῦ στίχου τοῦ Οὐράνη.

Οἱ γοητευτικότερες, νομίζουμε, σελίδες τοῦ Οὐράνη εἶναι οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις του. Δὲ θάνα ὑπερβολὴ ἂν ἰσχυριστεῖ κανένας ὅτι, ἀπὸ τὸν Νίκο Καζαντζάκη, ὁ Οὐράνης ἔγραψε ἐξαιρετικὲς ταξιδιωτικὲς σελίδες. Αὐτὲς οἱ σελίδες εἶναι οἱ ἀντιπροσωπευτικότερες τῆς συγγραφικῆς προσφορᾶς του. "Ἐως τώρα στὴ σειρά τῶν Ἀπάντων του τρία τέτοια βιβλία ἐξεδόθησαν: Οἱ «Γλαυκοὶ Δρόμοι», ἡ «Ἰταλία», ἡ «Ἰσπανία». Στὸ πρῶτο ἔχομε σὲ ὅλη τους τὴ χάρι μπροστὰ στὰ μάτια μας τὴν Ἀδριατικὴ, τὴ Μεσόγειο, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Παλαιστίνη καὶ τὶς Βόρειες Θάλασσες. Στὸ δεύτερο μᾶς παρέχεται ἡ Ἰταλία μέσα σὲ συναρπαστικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὴ φύση της καὶ τὸ πνευματικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ παρελθόν της. Τὸ τρίτο, τὸ ποιητικότερο, εἶναι ἡ Ἰσπανία στὴν πύλ αὐθιγὴ τῆς ὕψης της καὶ στὴν πύλ μεθυστικῆς παρουσίας τοῦ θρύλου καὶ τοῦ πάθους. Εἶναι ἀσφαλῶς αὐτὰ τοῦ Οὐράνη εὐτυχισμέναις λυρικῆς πεζογραφίας τὰ σελίδες εὐτυχισμέναις γραμμένα ἀκόμη μὲ κοσμοπολιτικὸ πνεῦμα. Μελετᾷ ὁ συγγραφέας κάθε φοπολιτικὸ καὶ ἠθικὸ περιβάλλον, συνδέει τὸ ρὰ τὸ φυσικὸ καὶ ἠθικὸ περιβάλλον, συνδέει τὸ παρελθόν μὲ τὸ παρόν, ἀναζητεῖ τὴν ἰδιοφυΐα τῆς φυλῆς. Στὶς λεπτομέρειες εἶναι εὐστοχος. Ἰπάρχει μιὰ μαγεία, μιὰ σαγήνη στὶς σελίδες

αὐτὲς τοῦ Οὐράνη. Μὲ τὶς ταξιδιωτικὲς του ἐντυπώσεις μᾶς δίνει πύλ ἐντονα τὰ στοιχεῖα τῆς ποιητικῆς του ἰδιοσυγκρασίας: τὴ ρεμβαστικὴ διάθεση καὶ τὴν ἀνυπόκριτη συναισθηματικότητά του.

"Ἐνας ἄλλος τόμος εἶναι τὰ διηγήματα μὲ τὸν τίτλο «Ἀναβίωση». Τὸ πρῶτο πεζογράφημα: τὸ «Ἡμερολόγιο τοῦ φυματικοῦ», μᾶς εἶναι γνωστό, γιὰτὶ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀφιερωμένο στὸν Οὐράνη τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας» τὸ 1953, καὶ εἶχε τότε προκαλέσει ἰδιαίτερη ἐντύπωση μὲ τὸ συγκλονιστικὸ περιεχόμενό του. Εἶναι ἕνα ἀφήγημα, στὸ ὁποῖο μᾶς ἐκμυστηρεῖται ὁ συγγραφέας τὴ βαρύθυμη ἀποτύπωση ἐνὸς καταθλιπτικοῦ βιώματός του. "Ὅλα τὰ πεζογραφήματα τῆς συλλογῆς αὐτῆς μαρτυροῦν ἄρτιο ἀφηγηματικὸ ὕφος. Ἰπάρχουν βέβαια πολλὲς γλωσσικὲς ἀνωμαλίες στὰ διηγήματα τοῦ Οὐράνη. Εἶναι ὅμως αὐτὰ χωρὶς ἐπιτήδευση. Γενικά, μπορεῖ νὰ λεχθῇ μὲ κάποια ἀσφάλεια ὅτι στὰ διηγήματά του δὲν ἐκπροσωπεῖται ὁ καλύτερος Οὐράνης.

"Ἐχομε ἀκόμα δύο ἄλλους τόμους τοῦ Οὐράνη μὲ τὸν τίτλο «Δικοί μας καὶ ξένοι», πού εἶναι διάφορα φιλολογικὰ του ἄρθρα. Ὁ πρῶτος γράμμιζε μὲ τὰ ὀνόματα ξένων λογοτεχνῶν καὶ διανοουμένων. 40 σελίδες του ἀποτελοῦν σκιαγράφηση τῆς ζωῆς καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Καρόλου Μπωντλαίρ. Ἀλλὰ δύο μελετήματα, ὅμοια ἐπιτυχημένα, ζωντανεῦν τὰ ταξίδια τοῦ Σατωμπριάν καὶ τοῦ Λόρδου Μπάυρον στὴν Ἑλλάδα. Ἐνα ἄλλο μελετήμα μὲ τὸν τίτλο «Πορτογάλι ποιητὲς» μᾶς παρουσιάζει δέκα ποιητὲς τῆς Πορτογαλίας, καὶ μέσα σὲ λιγοστὲς σελίδες ἀδρῆς γιὰ τὸν καθένα καὶ σὲ μεταφράσεις ποιημάτων τους ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Οὐράνη ἔχομε ἀνάγλυψη τὴν ποιητικὴν προσφορὰ τους.

Ὁ δεύτερος τόμος ἀναφέρεται σὲ νεοελληνικὰ πνευματικὰ πρόσωπα καὶ κείμενα. Ἡ μελέτη γιὰ τὸν Ἀχιλλέα Παράσκο πιάει 110 σελίδες, ὅπου διακωμωδεῖται ὁ ρηχὸς ρομαντισμὸς τῆς καθαρουνιστιανικῆς στιχοποικῆς τοῦ 19ου αἰ. Πολὺ ἀξιοπρόσεχτο ἐξ ἄλλου εἶναι τὸ μελετήμα τοῦ Οὐράνη γιὰ τὸν Καβάφη, μὲ παρατηρήσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἐγκωμιάζεται ἐπάξια ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς. Τὰ ἄλλα μελετήματα μὲ τὸν τίτλο «Πορτραῖτα καὶ σκίτσα» (125 σελίδες), πού ἀφοροῦν πεζογράφων, ποιητῶν καὶ διανοουμένων, εἶναι ἄνισα. Πολλὰ βέβαια ἀπὸ τὰ σύντομα αὐτὰ μελετήματα προσδιορίζουν, ἐπιγραμματικὰ κάποτε, τὴν προσφορὰ κάποιων λογοτεχνῶν. Ἐχομε ὅμως τὴ γνώμη ὅτι κάποια ἀπὸ τὰ μελετήματα, πού βλέπουν γιὰ δεύτερη φορὰ ἐδῶ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ὁ Οὐράνης δὲν θὰ τὰ φιλοξενούσε σὲ τόμους του, ἂν τοὺς κατάρτιζε ὁ ἴδιος. Ἡ κ. Οὐράνη καὶ ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Κολλάρου ὅμως κάνουν ἐκδοσὴ Ἀπάντων στὴν κυριολεξία, καὶ φυσικὰ δὲν παραλείπουν τίποτα ἀπὸ ὅ,τι ἔγραψε ὁ Οὐράνης. Εἴμαστε πάντως βέβαιοι—γιὰ νὰ σταθοῦμε σ' ἕνα μόνον χαρακτηριστικὸ παράδειγμα— ὅτι ὁ Οὐράνης ποτὲ δὲν θὰ ἀναδημοσίευσε σὲ τόμο του τὰ συμπεράσματά του ἐκείνα γιὰ τὶς Δελφικὲς Ἑορτές, πού τὰ

είχε φιλοξενήσει τότε πού πρωτοδημοσιεύθηκαν μια 'Αθηναϊκή εφημερίδα, και πού ήταν ένα είδος πρόχειρων, σκόρπιων, δημοσιογραφικών εντυπώσεων. Επίσης και κάποια άλλα δημοσιεύματα του τόμου αυτού θα είχαν ίσως την ίδια τύχη.

Κλείνοντας το σημειώμα μας τούτο, μπορούμε να συνοψίσουμε ότι όλα τα γραπτά του Κώστα Ουράνη αποπνέουν μια λεπτή και άσκημένη ευαισθησία. Είναι ο τόνος τους πάντα πολιτισμένος, το ύφος τους το προσδιορίζει η ευγένεια του στοχασμού, και τα συνοδεύει μια έμφυτη αβρότητα με τη δική της αισθητικότητα.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΥΛΗΣ

★

Γρηγόριος Παπαμιχαήλ
1875 - 1956

Ο όμοτιμος καθηγητής της 'Απολογητικής στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου 'Αθηνών και 'Ακαδημαϊκός ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, πού πέθανε στις 25 'Ιανουαρίου από μακρά και όδυνηρή νόσο, υπήρξε μια εξέχουσα για την πολυμερή συγγραφική δράση της και ιδίως για το άνωτερο, το αληθινά χριστιανικό ήθος της φυσιογνωμία. Γεννήθηκε στη Λέσβο και ύστερ' από μακρές σπουδές στις Θεολογικές Σχολές του Σταυρού, της Χάλκης, του Κιέβου και της Πετρούπολης έδρασε ως διδάσκαλος και συγγραφέας στα 'Ιεροσόλυμα, στην 'Αλεξάνδρεια και τελευταία στην 'Αθήνα, όπου το 1918 διορίστηκε τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο. Έδημιούργησε και διηύθυνε τα περιοδικά «'Εκκλησιαστικός Φάρος» και «'Πάνταινος» της 'Αλεξανδρείας και «'Εκκλησία» και «Θεολογία» των 'Αθηνών. Έδημοσίευσε πολλά και ποικίλου θεολογικού περιεχομένου συγγράμματα τελευταία έναν όγκωδη τόμο για τον Μάξιμο το Γραικό (1951). Έχει ακόμη στη δημοτική μεταφράσει έκλεκτες σελίδες της Ρωσικής Λογοτεχνίας με το ψευδώνυμο ΓΙΩΓΟΣ ΑΓΙΑΣΟΣ.

Τόν Γρηγόριο Παπαμιχαήλ συνόδευσαν στον τάφο με τιμές και εύλαβεια οι συνάδελφοι και οι πολυπληθείς μαθητές του. Στη μνήμη όλων, όσοι τον γνώρισαν από κοντά κι' έξετίμησαν την ψυχικήν ευγένεια και την άκαταπόνητη επίμελεια του, θα μείνει χαραγμένη ή μορφή του: ήμερη, στοχαστική, γεμάτη καλωσύνη και φρόνηση.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

* Α. Καταρτζή: «'Εγκώμιο του φιλόσοφου, μακαρισμός του όρθόδοξου, φόρος του 'Αθλου, ταλάνισμα του δεισιδαίμονα». Έκδοση και σχόλια Κ. Θ. Δημαρά. 'Αθήνα 1955, σελ. 66.

* Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος: «Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Στ'. Τα ελληνικά και τα ξένα». 'Αθήνα 1955, σελ. 250.

* Θεμ. 'Αθανασιάδη-Νόβα: «'Αθηναϊκή Δραματουργία. Κριτική του Θεάτρου». 'Αθήνα 1956, σελ. 339.

* Κλέωνος Β. Παράσχου: «Μορφές και 'Ιδέες. Κύκλος νέος». 'Αθήνα 1956, σελ. 270.

* Κωνσταντίνου Τσάτσου: «Στις ρίζες της 'Αμερικανικής Δημοκρατίας» (ανάτυπο). 'Αθήνα 1955, σελ. 62.

* Γ. Α. 'Αντωνιάδη-Σ. Ι. Δοανίδου-Γ. Ε. Ζαλοκώστα: «Τριάντα πέντε αιώνες 'Ελληνικής 'Ιστορίας» (ανάτυπο). 'Αθήνα 1955, σελ. 44.

* Φωτεινής Θ. Τζωρτζάκη: «Σχολικοί Συνεταιρισμοί. 'Οδηγία εφαρμογής». 'Αθήνα 1955, σελ. 65.

* Αντ. Μ. 'Ισηρόνη, Δ/ντου Π. 'Ακαδημίας Ρόδου: «Γενική Διδακτική κατά τας κατευθύνσεις της συγχρόνου Παιδαγωγικής». Ρόδος 1955, σελ. 148.

* Ηλία Ι. Ξηροτύρη, Επιθ. Δημοτ. Σχολείων: «'Η όργάνωση της παιδείας στη Γαλλία και στο Βέλγιο». 'Ηράκλειον-Κρήτης 1956, σελ. 73.

* Γρηγορίου Οικονομάκου: «Αί περί εθνους και οίκογενείας ιδέαι εν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ» (ανάτυπο). 'Αθήνα 1955, σελ. 27.

* 'Ησιόδου: «'Η άσπίδα του 'Ηρακλή». 'Ελεύθερη άπόδοση Γιάννη Γ. Παπαγεωργίου, καθηγητού. 'Αθήνα 1953, σελ. 29.

* Γεωργ. Κ. Πάστρα, φιλόλογου-καθηγητού: «'Η μάχη των Θερμοπυλών». 'Αγρίνιο 1955, σελ. 54.

* Π. Κάν: «'Η ψυχολογία του πρωτότοκου παιδιού». Μετάφρ. Μαρίας Παπαδάκη-Χονοδάκη, φιλόλογου-ψυχολόγου. 'Αθήνα 1955, σελ. 16.

* Ρ. Ούνταρ: «Το παιδί και το παιχνίδι». Μετάφρ. Μαρίας Παπαδάκη-Χονοδάκη, φιλόλογου-ψυχολόγου. 'Αθήνα 1955, σελ. 32.

* Dimitrios Pétropoulos: «La comparaison dans la chanson populaire grecque». Athènes 1954 (έκδοση Γαλλικού 'Ινστιτούτου 'Αθηνών), σελ. 163.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Η «ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

θα δημοσιεύσει στα έπόμενα τεύχη της τις μελέτες:

1. Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ:

«'Επιστήμη και Φιλοσοφία της 'Ιστορίας»

★

2. G. P. HENDERSON:

«Περιεχόμενο και σημασία της περι
άναμνήσεως Πλατωνικής θεωρίας»

★

3. ΦΩΤΕΙΝΗΣ Θ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ:

«'Η δύναμη και τὰ όρια
της οίκογενειακής άγωγής»

★

4. G. PERRET:

«'Επιβολή και έλευθερία στην άγωγή»

★

5. ΑΙΚ. ΣΤΡΙΦΤΟΥ-ΚΡΙΑΡΑ:

«'Εννοια και περιεχόμενο
του έπαγγελματικού προσανατολισμού»

★

6. ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑ:

«Σκέψεις για τῇ μόρφωση των Δασκάλων»

★

7. ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΛΕΩΝ:

«Το άνάπηρο παιδί και το περιβάλλον»

★

8. ΛΕΥΤΕΡΗ Ν. ΠΛΑΤΗ:

«Οί Φροϋδικές μηχανιστικές άντιλήψεις
και ή έννοια της ήδονής»

κτλ. κτλ.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικό στην Ελλάδα επιστημονικό παιδαγωγικό περιοδικό, που αντιπροσωπεύει την προοδευτική εκπαιδευτική κίνηση στη χώρα μας, μπαίνει με αυτό το τεύχος στο 1^ο έτος τῆς ζωῆς της.

Με τὴν ἐναρξὴ τοῦ Ἡμερολογιακοῦ ἔτους παρακαλοῦνται οἱ συνδρομητές, ποὺ παίρνουν τακτικὰ τὸ περιοδικό μας, νὰ ἐμβάσουν τὴ συνδρομὴ τους (δεχ. 75)

γιά τὸ ἔτος 1956.

Ἡ «Παιδεία καὶ Ζωή»
στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἐνδιαφέρον
τῶν συνδρομητῶν της.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

γράφεται καὶ τυπώνεται με προσωπικὲς θυσίες τοῦ ἐπιτελείου τῶν Συνεργατῶν της. Γι' αὐτὸ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς τοὺς Ἀναγνώστες της καὶ νὰ τοὺς παρακαλέσει νὰ συστήσουν τὸ περιοδικό στοὺς φίλους των καὶ νὰ βοηθήσουν στὴν πλατύτερη κυκλοφορία του.